

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Prvobitno društvo blagostanja

Esej o ekonomiji lovaca-sakupljača

Marshall Sahlins

Marshall Sahlins

Prvobitno društvo blagostanja

Esej o ekonomiji lovaca-sakupljača

1968 (1972)

Marshall Sahlins, „The Original Affluent Society“ (1968), *Stone Age Economics*, New York, Aldine de Gruyter, 1972. Preuzeto iz

Maršal Salins, *Prvobitno društvo blagostanja: Esej o ekonomiji lovaca-sakupljača*, anarhija/ blok 45, Porodična biblioteka br. 3, 2002.

Preveo Aleksa Golijanin, 2002 (korigovana verzija, 2012, 2016).

<http://anarhija-blok45.net>

anarhisticka-biblioteka.net

1968 (1972)

Evolution and Culture: Marshall D. Sahlins (Editor), Elman R. Service (Editor) (1994)

Culture in Practice: Collected Essays (2000)

Apologies to Thucydides: Understanding History as Culture and Vice Versa (2004)

The Western Illusion of Human Nature (2008)

What Kinship Is – And Is Not (2013)

Confucius Institute: Academic Malware (2015)

On Kings (with David Graeber, 2017)

The New Science of the Enchanted Universe: An Anthropology of Most of Humanity (2022, posthumno)

Izbor iz bibliografije Maršala Salinsa

Social Stratification in Polynesia (1958)
Evolution and Culture (ed., 1960)
Moala: Culture and Nature on a Fijian Island (1962)
Tribesmen (1967)
Stone Age Economics (1972)
Culture and Practical Reason (1976)
Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology (1976)
Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Island Kingdom (1981)
Islands of History (1985)
Essays in Economic Anthropology: Dedicated to the Memory of Karl Polanyi: Marshall David Sahlins, Paul Bohannan, June Helm (1985)
Social Stratification in Polynesia (1988)
Anahulu: The Anthropology of History in the Kingdom of Hawaii (1992)
Waiting for Foucault, Still? (1993)
How „Natives“ Think: About Captain Cook, For Example (1995)

Sadržaj

O tekstu i autoru	5
Prvobitno društvo blagostanja	10
Uvod	10
Izvori predrasuda	12
„Neka vrsta materijalnog blagostanja“	20
Opstanak	26
Drugačiji pristup lovcima i sakupljačima	47
Bibliografija	55
Pjer Klastar o Maršalu Salinsu	63
Izbor iz bibliografije Maršala Salinsa	66

Divljaci nisu tako ljudi kao formalistički ekonomisti, koji samo zato što među njima ne uspevaju da pronađu mozak nekog industrijskog ili trgovačkog menadžera, potpuno opsednutog stalnim povećanjem proizvodnje i obrta, zarad sticanja što većeg profita, uporno ponavljaju gluposti o navodnoj inferiornosti primitivne ekonomije. Salinsova najveća vrlina je u tome što mirno i temeljno demaskira tu „filozofiju“, koja u modernom kapitalisti vidi ideal i meru svih stvari. A opet, da li je potreban ikakav napor da bi se shvatilo da primitivni čovek nije preduzetnik prosto zato što ga to ne zanima? Da ne čini ništa u cilju „optimalizacije“ svoje proizvodne aktivnosti, ne zato što ne zna kako da to postigne, već zato što to ne želi! (...)

Formalistički ekonomisti i marksistički antropolozi imaju sledeću zajedničku crtu: oni su nesposobni da sagledaju čoveka iz primitivnog društva izvan etičkih i konceptualnih okvira izvučenih iz kapitalizma ili iz *kritike* kapitalizma. Njihovi patetični pokušaji imaju isto polazište i dolaze do istog rezultata: do etnologije bede. Salinsova zasluga je u tome što nam je pomogao da shvatimo svu bedu njihove etnologije.

Pjer Klastar, 1976.

istraživanje činjenica, od brige za očuvanjem svojih filozofskih i političkih ubeđenja. Kada se analiza, svesno ili nesvesno, podredi takvim imperativima, ovom ili onom prethodno fiksiranom viđenju društva, iako strogost naučnog postupka nalaže upravo suprotno, brzo zalazimo u oblast mistifikacije stvarnosti.

Salinsov rad je posvećen osporavanju takvog postupka. To ne znači da je u tom poslu raspolagao etnografskom građom bogatijom od one kojom su raspolagali njegovi prethodnici: iako i sam terenski istraživač, on nam ne nudi neke nove, zapanjujuće činjenice, koje bi trebalo da nas navedu da preispitamo sva tradicionalna shvatanja o ekonomiji primitivnih društava. On se, sa izvanrednom doslednošću, zadovoljio time da pronade istinu na osnovu odavno sakupljenih i poznatih činjenica. Izabrao je da direktno ispita raspoloživi materijal, nemilosrdno odbacujući sve uvrežene ideje o njemu. To znači da je zadatak koji je Salins dodelio sebi mogao da obavi i neko drugi, mnogo ranije: dosije je već bio tu, dostupan i kompletan. Ali, Salins je prvi koji ga je otvorio i zato u njemu treba da vidimo pionira. (...)

Iz njegove analize sledi da primitivna ekonomija ne samo da nije ekonomija siromašnog društva, već da je primitivno društvo zapravo prvo društvo blagostanja. Provokativna izjava, koja može da uzdrma sve temelje na kojima počiva nauk pseudoantropologa, ali tačna: ako proizvodna mašina primitivnog društva, u relativno kratkom periodu niskointenzivne aktivnosti, uspeva da zadovolji sve materijalne potrebe ljudi, ostajući daleko ispod svojih objektivnih proizvodnih mogućnosti, to znači da bi ona, ako želi, mogla lako da radi duže i brže, i tako proizvede višak i formira zalihe. Samim tim, ako primitivno društvo to može, a ipak ne čini, onda je to zato što to ne želi. Kada sakupe dovoljno hrane i potrepština Australijanci i Bušmani prestaju sa lovom i sakupljanjem. Zašto bi se zamerali stvaranjem zaliha preko onoga što su u stanju da potroše? Zašto bi nomadi sebi otežavali život prenoseći s jednog mesta na drugo velike zalihe, kada se zalihe, kako to kaže Salins, nalaze svuda oko njih, u samoj prirodi?

O tekstu i autoru

Tekst sa zadnjih korica prvog štampanog izdanja, *Porodična biblioteka* br. 3, 2002:

„Mi smo jedini za koje važi fraza o 'mukotrpnom životu'. Oskudica je presuda koju nam izriče naša ekonomija. To je taj položaj obeležen stalnom strepnjom, ta 'prednost' iz koje gledamo na lovce. Ako moderni čovek, sa svom svojom tehnološkom superiornošću, ne uspeva da zadovolji svoje potrebe, kakve tek šanse ima taj goli divljak sa svojim smešnim lukom i strelom? Opremvši lovca *buržoaskim impulsima* i *paleolitskim oruđima*, mi unapred ocenjujemo njegov položaj kao potpuno beznadežan.“ — Maršal Salins, *Prvobitno društvo blagostanja*, 1972 (1968).

Nasuprot Hobsovoj oceni da je život primitivnog čoveka bio „ružan, surov i kratak“, koja i danas vlada umovima obrazovanih ljudi, Maršal Salins, nadovezujući se na rad svojih prethodnika i savremenika, otkriva potpuno drugačiju sliku. Time je na neočekivan način doveo u pitanje naš glavni izum: koncept tržišne ekonomije, kao centralnog i svemu nadređenog aspekta svakog modernog društva. Iako nas naše svakodnevno iskustvo neprestano opominje da je reč o najdestruktivnijoj društvenoj instituciji, čiji su glavni proizvodi stalna oskudica i totalna degradacija ljudskog i prirodnog sveta, upravo se ove druge kulture, koje su pred sebe postavila drugačije ciljeve – i koja su pitanje „održivi-

vog načina života“ rešila na mnogo uspešnji način – vide kao osuđene na prekomerni rad, oskudicu, bedu, nestabilnost i potpunu besperspektivnost.

Koga drugog prepoznamo u ovom opisu, ako ne nas same i naš „superiorno iracionalni“ društveni model?

AG, 2002.

Pjer Klastro o Maršalu Salinsu

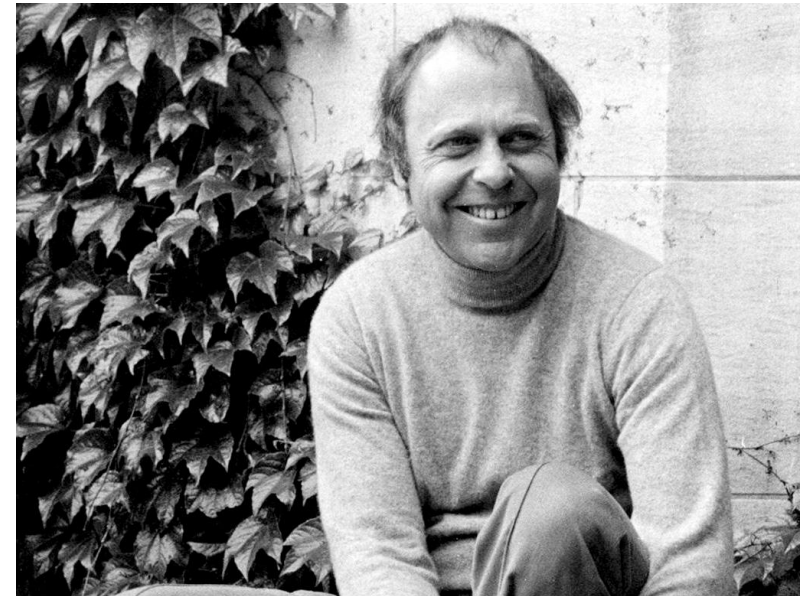
Odlomak iz predgovora za prvo francusko izdanje *Stone Age Economics (Age de pierre, âge d'abondance*, Paris, Gallimard 1976); objavljeno u Pierre Clastres, *Recherches d'anthropologie politique*, 1980 (*Archeology of Violence*, Autonomedia, 1994).

Maršal Salins (1930), poznati američki profesor, stekao je veliku reputaciju proučavajući melanezijska društva. Ali, njegov naučni rad ne ograničava se samo na etnografiju određene kulturne oblasti. Iskoračujući iz okvira etnografskog poentilizma, Salins započinje sistematsko proučavanje jedne društvene dimenzije koju su etnolozi dugo ignorisali. On pristupa polju ekonomije na radikalno nov način i postavlja suštinsko pitanje: šta je sa ekonomijom primitivnih društava? Kao što ćemo videti, reč je o veoma provokativnom pitanju.

Salins nije prvi koji je postavio to pitanje. Zašto se onda vraćati na nešto što je odavno rešeno? Sledeći Salinsov metod, brzo ćemo videti da to pitanje ne samo da nikada nije dobilo odgovor koji zaslužuje, nego i da su se brojni autori na njega osvrtni s neverovatnom ležernošću, a najčešće ga jednostavno podvrgavali uobičajenoj praksi iskrivljavanja prikupljenih etnografskih činjenica. Ovde se ne suočavamo samo s problemom pogrešnog tumačenja, do čega u naučnim istraživanjima uvek može doći, već s pokušajem prilagođavanja stvarnosti primitivnih društava prethodno uvreženim – i kao što ćemo videti, veoma žilavim – shvatanjima društva i istorije. Mnogi predstavnici ekonomske antropologije, blago rečeno, nisu uvek znali kako da razdvoje obavezu objektivnosti, koju zahteva

Woodburn, James, 1968. „An Introduction to Hadza Ecology“, R. Lee and I. DeVore (eds.), *Man the Hunter*, Chicago: Aldine.

Worsley, Peter M., 1961. „The Utilization of Food Resources by the Australian Aboriginal Tribe“, *Acta Ethnographica* 10:153-90.

Marshall Sahlins (1930–2021), oko 1968.

„U neku ruku, antropologija ima veće šanse da dođe do istine nego fizika, zato što je istina ljudska – a to ste i vi“ (*smeh*).

– Maršal Salins, „How anthropology intersects politics: Interview with Dr. Marshall Sahlins“, M. Sahlins and Dr. Jed Macosko, 11. IX 2020: <https://academicinfluence.com/interviews/anthropology/marshall-sahlins>

Dugogodišnji profesor antropologije na Univerzitetu u Čikagu i jedno od najvećih imena svetske antropologije. Posebno su značajna njegova istraživanja iz kulturne antropologije i istorije polinezijskih društava. Učesnik čuvenog *Simpozijuma o čoveku lovcu*, održanog 1966. u Čikagu („Man the Hunter“, organizatori Richard B. Lee i Irven DeVore, videti bibliografiju), koji je, dobrim delom zahvaljujući i njegovom izlaganju, koje je nešto kasnije preraslo u ovaj esej (1968. i 1972), doneo prevrat u dotadašnjoj antropološkoj ortodoksiji, kada je reč o gledanju na ljude i kulture van domena civilizacije. Uvid u objavljene radove donosi sve samo ne neku romantičnu, idealizovanu sliku o takozvanom „primitivnom“ čovečanstvu; ipak, bilo je jasno da se na te oblike ljudskog iskustva više ne može gledati kao na „zaostale“, „inferiorne“ ili „nepovoljne“, ako se želi steći iole tačna predstava o ljudskom stanju i mogućnostima. Salins je svoje uvide proširio u zbirku eseja *Stone Age Economics* (1972), koja i danas važi za jednu od najznačajnijih studija ekonomije primitivnih kultura.

Uporedo s tim istraživanjima, Salins je stekao veliku reputaciju i kao jedan od najboljih poznavalaca i najoštrijih kritičara zapadne političke filozofije (u tom pogledu bio je bez premca, ne samo među antropolozima), naročito onih njenih izdanaka koji su u svojim apologijama dominacije, vlasti i tržišta tražili „naučno“ uporište u antropološkim i biološkim („sociobiološkim“) spekulacijama. (Videti bibliografiju: *Upotreba i zloupotreba biologije; Čekajući Fukoa, i dalje?*; eseji iz zbirke *Culture in Practice*; i naročito, *Zapadnjačka iluzija o ljudskoj prirodi*).

I posle odlaska u profesorsku penziju ostao je veoma aktivan u antropološkim krugovima, a od 2001. uređivao je i ediciju *Prickly Paradigm Press* (<https://www.pricklyparadigm.com>): reč je o seriji kraćih radova, raznih autora (uglavnom kolega), ili „pamfleta“, kako ih je nazvao, po uzoru na klasično izdanje te forme, koja se u međuvremenu razvila u najuzbudljiviju antropološku ediciju, u celoj disciplini (uzbuđenje, kao što znamo, nije tako česta pojava u akademskom svetu; svakako vredi pogledati).

Spencer, Robert F., 1959. *The North Alaskan Eskimo: A Study of Ecology and Society*. Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology Bulletin 171. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.

Stewart, Julian, 1938. *Basin-Plateau Aboriginal Sociopolitical Groups*. Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology Bulletin 120. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.

Steward, Julian H., and Louis C. Faron. 1959. *Native Peoples of South America*. New York: McGraw-Hill.

Thomson, Donald F., 1949a. *Economic Structure and the Ceremonial Exchange Cycle in Arnhem Land*. Melbourne: Macmillan.

Thomson, Donald F., 1949b. „Arnhem Land: Explorations Among an Unknown People“, *The Geographical Journal* 113: 1-8; 114-54-67.

Turnbull, Colin, 1965. *Wayward Servants*. Garden City, N.Y.: Natural History Press.

van der Post, Laurens, 1958. *The Lost World of the Kalahari*. New York: Morrow.

Warner, W. Loyd, 1964. *A Black Civilization*. (Harper „Torchbook“ from the edition of 1958; first edition 1937). New York: Harper & Row.

White, Leslie A., 1949. *The Science of Culture*. New York: Farrar, Strauss

White, Leslie A., 1959. *The Evolution of Culture*. New York: McGraw-Hill.

Woodburn, James (Director), 1966. Film „The Hadza“, Department of Anthropology, London School of Economics.

Polany, Karl, 1947. „Our Obsolete Market Economy“, *Commentary* 3:109-17

Polany, Karl, 1957. „The Economy as Instituted Process“, K. Polany, C. Arensberg and H. Pearson (eds.), *Trade and Market in the Early Empires*. Glencoe: Free Press.

Polany, Karl, 1959. „Anthropology and Economic Theory“, M. Fried (ed.), *Readings in Anthropology*. Vol. 2, New York: Crowell.

Quimby, George I., 1962. „A Year with a Chippewa Family, 1763–1764“, *Ethnohistory* 9:217-39.

Radcliffe-Brown, A. R., 1948. *The Andaman Islanders*. Glencoe: Free Press (First edition 1922)

Redfield, Robert, 1953. *The Primitive World and its Transformation*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Service, Elman R., 1962. *Primitive Social Organization*. New York: Random House

Service, Elman R., 1963. *Profiles in Ethnology*. New York: Harper & Row.

Sharp, Lauriston, 1934–35. „Ritual Life and Economics of the Yir-Yiront of Cape York Peninsula“, *Oceania* 5:19-42

Sharp, Lauriston, 1958. „People Without Politics“, V. F. Ray (ed.), *Systems of Political Control and Bureaucracy in Human Societies*. American Ethnological Society. Seattle: University of Washington Press.

Smyth, R. Brough, 1878. *The Aborigines of Victoria*. 2 Vols. Melbourne: Government Printer.

Spencer, Baldwin and F. J. Gillen. 1899. *The Native Tribes of Central Australia*. London: Macmillan.

Pisao je i vodio žestoke polemike doslovno do poslednjeg dana. Umro je 5. aprila 2021, u devedesetoj godini. Njegov poslednji rukopis, *The New Science of the Enchanted Universe: An Anthropology of Most of Humanity* (Nova nauka o začaranom univerzumu: antropologija većine čovečanstva), praktično završen (do 2021), konačno je uobličio, uglavnom s korekcijama i pratećim materijalom, njegov sin Piter, istoričar, uz pomoć još nekoliko članova porodice i Salinsovog mlađeg kolege Freda Henrija (2022). Ako je nekome (kao meni) *Zapadnjačka iluzija o ljudskoj prirodi* (2008) izgledala kao njegovo poslednje veliko obraćanje zalutalom ljudskom rodu, sam naslov te posthumno objavljene knjige (u kojoj je dalje razradio neke najvažnije teze iz zbirke eseja *On Kings*), obećava nove turbulencije. Možda nas je napustio, u nekom obliku, ali naše druženje s Maršalom Salinsom se nastavlja.

AG, 2002 (2012, 2023)

Prvobitno društvo blagostanja

„Zašto da obrađujemo zemlju kada na svetu ima toliko mongo-mongo oraha?“ — !Kung-San (Bušmani)

„Makar jedan australijski narod, *Yir-Yiront*, ne pravi lingvističku razliku između rada i igre.“ — L. Sharp, 1958 (1934); ovde f. 14.

Uvod

Ako je ekonomija sumorna nauka, onda bi proučavanje ekonomije lovaca i sakupljača trebalo da bude njena najnaprednija disciplina. Skoro bez izuzetka podrazumevajući da je život u paleolitu bio težak, naši stručni radovi nadmeću se u prikazivanju atmosfere stalne strepnje, koja nas navodi da se pitamo ne samo kako su lovci uspevali da prežive, nego može li se to uopšte nazvati životom? Avet Gladi suvereno paradira tim stranicama. Tehnička nekompetentnost primitivnih ljudi osuđuje ih na neprestanu borbu za goli opstanak, ne obezbeđujući im ni predah ni višak, pa tako ni „slobodno vreme“, potrebno da bi se „izgradila kultura“. Pored toga, uprkos stalnom naporu, lovci zauzimaju najniži prag na termodinamičkoj lestvici: oni imaju u proseku najmanji utrošak energije po glavi stanovnika, u poređenju sa svim drugim oblicima proizvodnje. Zato im se u razmatranjima o ekonomskoj razvijenosti uvek dodeljuje uloga lošeg primera: takozvane „ekonomije preživljavanja“.

Tradicionalna mudrost je uvek tvrdoglava. Zato joj se treba suprotstaviti polemički, iznošenjem dijalektički suprotnih, ali neophodnih ispravki: kada se zaista istraže, vidi se da su to u stvari bila

Lowie, Roberth H., 1946. *An Introduction to Cultural Anthropology*. 2nd ed. New York: Rinehart.

McArthur, Margaret, 1960. „Food Consumption and Dietary Levels Groups of Aborigines Living on Naturally Occurring Foods“, C. P. Mountford (ed.), *Records of the Australian-American Scientific Expedition to Arnhem Land, Vol. 2: Anthropology and Nutrition*. Melbourne: Melbourne University Press.

McCarthy, Frederick D., and Margaret McArthur, 1960. „The Food Quest and the Time Factor in Aboriginal Economic Life“, C. P. Mountford (ed.), , Vol. 2: *Anthropology and Nutrition*. Melbourne: Melbourne University Press.

Mandel, Ernest, 1962. *Traite d'économie Marxist*. 2 Vols. Paris: Julliard

Marshall, Lorna, 1962. „Sharing, Talking, and Giving: Relief of Social Tensions Among !Kung Bushman“, *Africa* 31:231-49

Mathew, John, 1910. *Two Representative Tribes of Queensland*. London: Unwin.

Mauss, Marcel, 1966. „Essai sur le don: Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques“, *Sociologie et anthropologie*. (First published 1923-24 in *L'Annee Sociologique*). Paris: Universitaires de France.

Meggitt, Mervyn, 1964. „Indigenous Forms of Government Among the Australian Aborigines“, *Bijdragen tot de Tall-, Lan-, en Volkenkunde* 120:163-80

Needham, Rodney, 1954. „Siriono and Penan: A Test of Some Hypotheses“, *Southwestern Journal of Anthropology*, 10:225-32

izvore energije osim svog tela. *Homo sapiens* je poprimio suštinski moderan oblik najmanje 50000 godina pre nego što je preduzeo bilo šta da bi unapredio svoja sredstva za proizvodnju. Od nekih 80 milijardi ljudi, koliko se procenjuje da je ikada živelo na zemlji, preko 90% su živeli kao lovci i sakupljači; oko 6% su živeli od poljoprivrede, a ostatak u industrijskim društvima... Lovačko-sakupljački način života bio je najuspešniji i najdugotrajniji oblik čovekovog prilagođavanja ikada ostvaren. Tačnost ove ocene posebno dolazi do izražaja pri pogledu na naš sadašnji položaj, izložen stalnoj pretnji nuklearne katastrofe i populacione eksplozije. I dalje je otvoreno pitanje da li će čovek uspeti da preživi sve složenije i nestabilnije ekološke uslove koje je sam stvorio. Ako u tome ne uspe, neki budući, interplanetarni arheolozi govoriće o našoj planeti kao o mestu na kojem je, posle izuzetno dugog perioda stabilnosti, tokom kojeg su ljudi živeli uglavnom od niskointenzivnog lova i sakupljanja, iznenada usledio period intenzivnog tehnološkog razvoja, koji je vrlo brzo doveo do istrebljenja vrste. Iz te perspektive, pojava poljoprivrede i termonuklearna destrukcija izgledaće kao suštinski istovremene.“ (Richard B. Lee i Irven DeVore, *Man the Hunter*, 1968, Uvod, str. 3)

Le Jeune, le Pere Paul, 1897. „Relation of What Occurred in New France in the Year 1634“, in R. G. Thwaites (ed.), *The Jesuit Relations and Allied Documents*, Vol. 6. Cleveland: Burrows (First French edition 1635).

Lothrop, Samuel K., 1928. *The Indians of Tierra del Fuego*. New York: Museum of the American Indian, Heye Foundation.

Lowie, Roberth H., 1938. „Subsistence“, F. Boas (ed.), *General Anthropology*. Boston: Heath.

prvobitna društva blagostanja. Paradoksalno, ta tvrdnja vodi ka još jednom važnom i neočekivanom zaključku. Pod „društvom blagostanja“ obično se podrazumeva ono u kojem ljudi lako zadovoljavaju svoje potrebe. Reći da lovci žive u blagostanju znači osporiti stav po kojem je ljudski život uvek tragedija, sa čovekom kao zatočeničkom teškog rada i stalnog raskoraka između svojih neograničenih potreba i ograničenih mogućnosti.

Postoje dva moguća puta ka blagostanju. Potrebe se mogu „lako zadovoljiti“ tako što će se proizvoditi mnogo ili tako što će ih biti malo. Poznati koncept, onaj galbrajtofski, polazi od pretpostavke posebno prilagođene tržišnoj ekonomiji: čovekove potrebe su velike, iako ne i beskrajne, dok su sredstva za njihovo zadovoljavanje ograničena, ali podložna unapređivanju. To znači da se jaz između sredstava i ciljeva može smanjiti industrijskom proizvodnjom, makar do tačke u kojoj će „neophodnih dobara“ biti dovoljno. Ali, postoji i zen pristup, potpuno drugačiji od našeg: ljudske materijalne potrebe su ograničene i malobrojne, a tehnička sredstva uvek ista, ali, u celini gledano, sasvim prikladna. Usvajajući zen strategiju, ljudi mogu uživati u neuporedivom blagostanju – uz nizak životni standard.

Mislim da to dobro opisuje lovce i da nam može pomoći da bolje shvatimo neke od najneobičnijih crta njihovog ponašanja: na primer, njihovo čuveno „rasipništvo“, sklonost da odmah potroše sve zalihe, onako kako ih stvaraju. Neopterećena oskudicom, kojom su društva s tržišnom ekonomijom potpuno opsednuta, ekonomija lovaca je, u poređenju s našom, možda na mnogo potpuniji način predodređena za blagostanje. Destit de Trasi (Destutt de Tracy), „hladnokrvni buržoaski dogmata“, što je možda i bio, na kraju je morao da se saglasi s Marksovom primedbom da u „siromašnim društvima ljudi žive lagodno“, dok su u „bogatim društvima ljudi uglavnom siromašni“.

To ne znači da preagrarna ekonomija ne pati od ozbiljnih ograničenja; samo insistiram da se na osnovu postojećih dokaza, prikupljenih kod modernih lovaca i sakupljača, može govoriti o uspe-

šnom prilagođavanju. Nakon razmatranja tih dokaza, na kraju izlaganja vratiću se na prave teškoće u vezi sa ekonomijom lovaca-sakupljača, od kojih nijedna nije bila korektno predočena u dosadašnjim prikazima navodnog paleolitskog siromaštva.

Izvori predrasuda

„Ekonomija preživljavanja“, „nedostatak slobodnog vremena, osim u izuzetnim okolnostima“, „neprestana potraga za hranom“, „oskudni i relativno nesigurni prirodni resursi“, „odsustvo ekonomskog viška“, „maksimum energije maksimalnog broja ljudi“ – sve su to uobičajena antropološka zapažanja o životu lovaca i sakupljača.

„Australijski Aboridžini su klasičan primer naroda koji raspolaze najoskudnijim ekonomskim resursima. Na mnogim mestima oni žive u nepovoljnijim uslovima čak i od Bušmana, uz izuzetak nekih oblasti na severu. Lista hranljivih materija koje Aboridžini iz severozapadnog centralnog Kvinslenda uspevaju da sakupe na svojoj teritoriji veoma je poučna. Raznovrsnost te liste je zaista impresivna, ali to ne sme da nas zavede: raznovrsnost još uvek ne znači obilje. Količina svake od tih stavki je toliko mala, da samo njihova najbrižljivija i najpotpunija primena može da im omogućiti opstanak.“ (Herskovits 1952: 68–69)

Ili opet, o južnoameričkim lovcima:

„Nomadski lovci i sakupljači jedva uspevaju da zadovolje osnovne životne potrebe, i to ne sasvim. Gustina naseljenosti na njihovoj teritoriji, koja iznosi 1 osobu na svakih 20 ili 30 kvadratnih milja, to dodatno ilustruje. Stalno u pokretu, u potrazi za hranom, njima očigledno ne preostaje ni malo slobodnog vremena za druge iole značajnije aktivnosti, a sa sobom nose samo malo stvari, koje uspevaju da naprave u retkim trenucima mirovanja. Njihova proizvodnja svodi se na puki fizički opstanak, tako da veoma retko uspevaju da ostvare višak proizvoda ili slobodnog vremena.“ (Steward and

Harris, Marvin, 1968. *The Rise of Anthropological Theory*. New York: Thomas Y. Crowell.

Haury, Emil W., 1962. „The Greater American Southwest“, J. Braidwood and G. R. Wilely (eds.), *Courses Toward Urban Life*. Chicago: Aldine.

Herskovits, Melville J., 1952. *Economic Anthropology*. New York: Knopf.

Hiatt, L., 1965. *Kinship and Conflict*. Canberra: Australian National University.

Hodgkinson, Clement, 1845. *Australian from Port Macquarie to Moreton Bay, with Descriptions of the Natives*. London: Boone.

Hoebel, E. Adamson, 1958. *Man in the Primitive World*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill.

Lafargue, Paul, 1911. *The Right to be Lazy*. Chicago: Kerr (First French edition, 1883).

Lee, Richard, 1968. „What Hunters Do for a Living, or How to make Out on Scarce Resources“, R. Lee and I. DeVore (eds.), *Man the Hunter*, Chicago: Aldine.

Lee, Richard, 1969. „!Kung Bushman Subsistence: An Input-Output Analysis“, A. Vayde (ed.), *Environment and Cultural Behavior*. Garden City, N.Y.: Natural History Press.

Lee, Richard B., and Irven DeVore (eds.), Chicago, Aldine 1968. *Man the Hunter*. Zbirka radova predstavljenih na Simpozijumu o čoveku lovcu, 1966, na kojem je, s nacrtom ovog eseja, učestvovao i Maršal Salins: „Kulturalni čovek postoji na zemlji nekih 2 miliona godina; tokom 99% tog vremena živeo je kao lovac-sakupljač. Tek u poslednjih 10000 godina čovek je počeo da pripitomljuje biljke i životinje, da koristi metale i još neke

Braidwood, Robert J., 1957. *Prehistoric Men*, 3rd ed. Chicago Natural Museum Popular Series, Anthropology, No. 37.

Braidwood, Robert J., and Gordon R. Wiley (eds.), 1962. *Courses Toward Urban Life*. Chicago: Aldine.

Clark, Colin, and Margaret Haswell, 1964. *The Economics of Subsistence Agriculture*. London: Macmillan.

Clark, Graham, 1953. *From Savagery to Civilization*. New York: Schuman

Codere, Helen, .1968. „Money Exchange Systems and a Theory of Money“. *Man* (n.s.) 3: 557–77

Conklin, Harold C., 1957. *Hanunno Agriculture*. Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations.

Curr, Edward M., 1965. *Recollection of Squatting in Victoria, Then Called the Port Phillip District, from 1841-1851*. (First edition, 1883) Melbourne: At the University Press.

Dalton, George, 1961. „Economic Theory and Primitive Society“, *American Anthropologist* 63:1-25

Eyre, Edward John, 1845. *Journals of Expeditions of Discovery into Central Australia, and Overland from Adelaide to King George's Sound, in the Years 1840–41*. 2 Vols. London: Boone.

Gorz, Andre, 1967. *Le socialisme difficile*. Paris: Seuil.

Grey, Sir George, 1841. *Journal of Two Expeditions of Discovery in North-West and Western Australia, During the Years 1837, 38 and 39*. 2 Vols. London: Boone.

Gusinde, Martin, 1961. *The Yamana*. 5 Vols. New Haven, Conn.: Human Relations Area files (German edition, 1931)

Faron 1959: 60; cf. Clark 1953: 27ff; Haury 1962: 113; Hoebel 1958: 118; Redfield 1953: 5; White 1959).

Tradicionalno omalovažavanje položaja lovaca u isto vreme je preantropološko i ekstraantropološko, istorijsko i deo jednog šireg ekonomskog konteksta u kojem antropologija izvodi svoja posmatranja. Taj stav seže unazad sve do vremena Adama Smita, a verovatno i mnogo dalje u prošlost.¹

Verovatno je reč o jednoj od prvih specifično neolitskih predrasuda, ideološkoj proceni sposobnosti lovaca da iskoriste postojeće resurse, unapred rešenoj da im tu sposobnost ospori. Moguće je da smo tu predrasudu nasledili još od Jakobovog plemena (Jakov, Izrael), kojem je bilo dato da se „širi na zapad, istok i na sever“, a na štetu Isava (Ezav), koji je bio stariji sin i vešt lovac, i koji je u čuvenoj sceni bio lišen svojih prava po rođenju.

Sadašnje nisko mišljenje o ekonomiji lovaca-sakupljača ipak ne treba po svaku cenu vezivati za neolitski etnocentrizam. Buržoaski etnocentrizam biće nam sasvim dovoljan. Vladajuća tržišna ekonomija, koja na svakom koraku postavlja zamke koje ekonomska antropologija mora da izbegava, stalno ponavlja iste sumorne zaključke o životu lovaca.

Nije li onda zaista paradoksalno dokazivati kako su lovci živeli u izobilju, uprkos svom apsolutnom siromaštvu? Moderna kapitalistička društva, ma koliko bila bogata, potpuno su podređena bauku oskudice. Neadekvatnost ekonomskih sredstava je prvi princip najbogatijih društava. Pojavni materijalni nivo neke ekonomije očigledno nije pokazatelj njene efikasnosti; zato bi mnogo toga moglo da se kaže o postojećem obliku proizvodnje. (cf. Polany 1947, 1957, 1959; Dalton 1961)

Tržišno-industrijski sistem institucionalizuje oskudicu na način i u razmerama neuporedivim s bilo čime što je ikada postojalo. Kada su proizvodnja i distribucija uređene kroz sistem cena, sva domaćinstva zavise od svoje zarade i potrošnje, a stalni nedostatak

¹ Ili makar do vremena Lukrecija. (Harris 1968: 26-27)

materijalnih sredstava postaje izričita, izračunljiva polazna tačka svake ekonomske aktivnosti.²

Preduzetnik može da bira gde će da investira ograničeni kapital; radnik, ako ima sreće, može da bira između različitih poslova, a potrošač... Potrošnja je dvostruka tragedija: ono što počinje kao nedovoljnost završava se osećanjem oskudice. Uspostavljajući globalnu podelu rada, tržište nam nudi zapanjuću paletu najrazličitijih proizvoda: sve te sjajne stvari koje čovek može da gleda, ali ne i da poseduje. Još gore, u toj igri sa potrošačem i njegovim slobodnim izborom, svako posedovanje povlači za sobom lišavanje, jer svaka kupovina podrazumeva odricanje od nečeg drugog, nekada manje poželjnog, ali mnogo češće poželjnijeg od onoga što je kupljeno. (Stvar je u tome što kada kupujete automobil, na primer „Plimut“, ne možete u isto vreme da kupite i „Ford“. A po tonu reklama koje se mogu videti na televiziji, cenim da tu nije reč samo o materijalnom lišavanju.³

Mi smo jedini za koje važi fraza o „mukotrpnom životu“. Oskudica je presuda koju nam izriče naša ekonomija. To je u isto vreme i njen glavni aksiom: optimalna primena ograničenih sredstava na zamenljive ciljeve, u skladu sa datim okolnostima. To je taj položaj obeležen stalnom strepnjom, ta „prednost“ iz koje gledamo na lovce. Ako moderni čovek, sa svom svojom tehnološkom superiornošću, ne uspeva da zadovolji svoje potrebe, kakve tek šanse ima taj goli divljak sa svojim smešnim lukom i strelom? Oprezivši lovca buržoaskim impulsima i paleolitskim oruđima, mi unapred ocenjujemo njegov položaj kao potpuno beznadežan.⁴

² O istorijski uslovljenim elementima ove kalkulacije videti kod Codere, 1968, naročito str. 574–575.

³ O komplementarnoj institucionalizaciji „oskudice“ u uslovima kapitalističke proizvodnje, videti Gorz, 1967: 37–38.

⁴ Vredi napomenuti da savremeni evropski marksisti i njihove buržoaske kolege dele isto uverenje o siromaštvu primitivnih. Boukharine 1967; Mandel 1962, vol. 1; kao i priručnik iz ekonomske istorije, Univerziteta Lumumba (Moskva) (naveden u bibliografiji kao „Anonymous, n. d.“).

Ipak, i to malo sačuvane istorije lovaca dovoljno je da bismo utvrdili sledeće: „pitanje ekonomije“ bilo je uspešno rešeno paleolitskim sredstvima. Ali, samo do trenutka kada je kultura, približavajući se vrhuncu svojih materijalnih dostignuća, podigla oltar Nedostižnom: svojim *Neograničenim Potrebama*.

Maršal Salins, 1972. (1968)

Bibliografija

Anonymous, n. d., *Aprécu d'histoire ed d'économie: Vol. 1. Formations précapitalistes*. Moscow: Editions du Progrès.

Basedow, Herbert, 1925. *The Australian Aboriginal*. Adelaide, Australia: Preece

Biard, Le Pere Pierre, 1987. „Relation of New France, of Its Lands, Nature of the Country, and of Its Inhabitants...“, in R. G. Thwaites (ed.), *The Jesuit Relations and Allied Documents*, Vol. 3. Cleveland: Burrows (First French edition 1616).

Boas, Frantz, 1940. *Race, Language and Culture*. New York: Free Press

Bonwick, James, 1870. *Daily Life and Origin of the Tasmanians*. London: Low and Merston

Boukharine, N., 1967. *La Theorie du materialism historique*. Paris: Editions Anthropos (First Russian edition, 1921)

Braidwood, Robert J., 1952. *The Near East and the Foundations of Civilization*. Eugene: Oregon State System of Higher Education.

sa severozapadne obale? Moguće je da nisu. Moguće je da Bušmani nisu čak ni reprezentativni predstavnici marginalnih lovaca. Najveći broj preostalih lovaca-sakupljača vodi čudno rasejan i lenj život. Ali, neki su sasvim drugačiji. Evo kakav su utisak ostavili urođenici Murngin:

„Prvo što strancu pada u oči kada dođe među ove urođenike iz istočnog dela Arhemove Zemlje je njihova marljivost. Posmatrač mora ostati zadivljen kada vidi da među njima, sa izuzetkom sasvim male dece... nema dokonih ljudi.“ (Thomson 1949a: 33–34)

Ništa ne ukazuje da su problemi izdržavanja kod tih ljudi teži nego kod drugih lovaca (cf. Thomson 1949b). Pravi razlog njihove neuobičajene marljivosti leži u nečemu sasvim drugom: u njihovom „razvijenom i uzbudljivom ceremonijalnom životu“ – u ciklusu ritualne razmene, koja donosi prestiž zanatlijama i trgovcima (Thomson 1949a: 26, 28, 34f, 87 passim.) Ali većina lovaca nema takve ambicije. Njihova svakodnevnica je relativno bezbojna, a jedina ambicija im je da na miru vare ono što su pojeli sa uživanjem. Kulturna orijentacija nije ni dionizijska, niti apolonska, već „gastronomska“, kako je to za Šošone rekao Džulijan Stjuart. Ili možda bahanalijaska: „Jelo je za Divljake isto što i piće za evropske pijandure, koji bi se rado udavili u buretu vina, kao i Divljaci u kazanu punom mesa; jedni stalno pričaju o piću, ovi drugi samo o hrani“ (Le Jeune 1616; 1897: 249).

Superstruktura tih društava kao da je erodirala, sve do stene golog preživljavanja; a kako se sama proizvodnja odvijala prilično lako, ljudi su imali mnogo vremena da sede i pričaju o tome. Zato ovde ukazujem na mogućnost da etnografija lovaca i sakupljača u velikoj meri predstavlja izveštaj o nepotpunim kulturama. Osetljivi ciklusi obreda i razmene mogli su da nestanu bez traga već u prvim danima kolonizacije, kada su odnosi između grupa posredovani tim običajima bili uništeni ili ozbiljno narušeni. Ako je tako, onda bi „originalno“ društvo blagostanja trebalo preispitati i u pogledu njegove originalnosti, kao i sve dosadašnje evolucionarne šeme.

Ipak, oskudica nije direktno vezana za nivo tehnološke razvijenosti. To je odnos između ciljeva i sredstava. Na primer, mogli bismo da uvažimo empirijsku mogućnost da lovci imaju pred sobom jedan ograničen cilj – svoje zdravlje, za šta luk i strela, kao sredstvo, mogu biti sasvim prikladni.⁵

Ali ideje uvrežene u antropološkoj teoriji i etnografskoj praksi uporno nas odvrćaju od ovakvog pristupa.

Sklonost antropologa da naglašavaju ekonomsku inferiornost lovaca posebno se zapaža u poređenjima njihove i pojedinačnih neolitskih ekonomija. Lovci, kako to Louvi otvoreno kaže „moraju da rade mnogo teže da bi preživeli nego farmeri i stočari.“ (Lowie 1946: 13) U ovoj tački evolucionistička antropologija je posebno bila sklona da, pozivajući se usput i na teoretsku nužnost, usvoji uobičajen pristup. Etnolozi i arheolozi postali su neolitski revolucionari, čiji entuzijazam nije poštedeo ništa što je pripadalo Starom režimu (kamenom dobu). Nije to bilo prvi put da filozofi o najranijim danima čovečanstva radije govore u odnosu na prirodu nego na kulturu: „Čovek koji celog života sledi životinje samo zato da bi ih ubio i pojeo, ili koji se stalno seljaka od jednog žbuna s divljim bobicama do drugog, i sam živi kao životinja.“ (Braidwood 1957: 122) S tako degradiranim lovcima antropologija je mogla slobodno da proglaši veliki neolitski „skok napred“: prelomni tehnološki napredak, koji je ljudima doneo „više slobodnog vremena, kroz oslobođanje od neprestane potrage za hranom“. (Braidwood 1952: 5; cf. Boas 1940: 285)

⁵ Elman Servis (Service) je dugo bio jedini etnolog koji se suprotstavljao tradicionalnom shvatanju o siromaštvu lovaca. Ovaj esej duguje veliko nadahnuće njegovim zapažanjima o slobodnom vremenu kod australijskih Arunta (1963:9), kao i razgovorima koje sam vodio sa njim.

U veoma uticajnom eseju „Energija i evolucija kulture“⁶ Lesli Vajt piše da je u neolitu došlo do „velikog napretka u razvoju kulture, usled velikog povećanja prosečne količine energije, koja je bila akumulirana i kontrolisana naprednim poljoprivrednim i stočarskim tehnikama.“ (1949: 372)

Vajt dalje naglašava evolucionu kontrast između, s jedne strane, ljudskog rada kao glavnog izvora energije u paleolitu i, s druge strane, domaćih biljaka i životinja kao glavnog izvora energije u neolitu. Ovakav pristup odmah je omogućio precizno utvrđivanje termodinamičkog potencijala lovaca, to jest, količine energije koju stvara njegovo telo: u proseku 1/20 konjske snage. (1949: 369) Tako se stiče utisak – uprkos potpunom zanemarivanju ljudskog rada u kulturnim poduhvatima neolita – da je život ljudi bio značajno olakšan primenom novih sredstava za uštedu rada (domaćih biljaka i životinja). Ali, ovaj pristup je očigledno pogrešan. Osnovna mehanička energija, kako u paleolitu tako i u neolitu, je bio ljudski rad, u oba slučaja izveden iz biljnih i životinjskih resursa, tako da je, uz neke zanemarljive izuzetke (kao što je direktna upotreba ne-ljudske snage), prosečna količina akumulirane energije bila uglavnom konstantna, sve do industrijske revolucije.

Druga specifična antropološka predrasuda o paleolitu razvila se unutar same discipline, na osnovu zapažanja Evropljana o životu

⁶ Leslie A White, „Energy and the Evolution of Culture“, *American Anthropologist*, vol. 45, No. 3, Part I, July-September 1943, str. 335–356. Očigledna greška Vajtovog zakona evolucije je korišćenje mernog koncepta „po jedinici“ (per capita). Neolitska društva su uglavnom uspevala da sakupe veću ukupnu količinu energije nego paleolitska, prosto zato što je domestikacija mogla da podrži stalne naseobine sa većim brojem ljudi. Ali ovaj ukupan rast društvenog proizvoda nije nužno bio vezan za veću produktivnost rada, koju Vajt takođe ubraja u neolitska dostignuća. Etnološki podaci kojima danas raspoložemo ukazuju na mogućnost da neolitska društva nisu bila termodinamički efikasnija od društava lovaca i sakupljača, to jest, da su uspevala da akumuliraju veću količinu energije po jedinici ljudskog rada. Slično ovome, poslednjih godina neki arheolozi objašnjavaju neolitski napredak time što su ljudi veću prednost davali stabilnosti svojih naseobina, nego produktivnosti rada. (cf. Braidwood and Wiley 1962)

posebno važno za razumevanje najranijeg stadijuma tehnološkog razvoja. Poljoprivreda nije samo podigla društvo iznad razine proste raspodele prirodnih izvora hrane već je i omogućila neolitskim zajednicama prelazak na više oblike društvene organizacije, gde izostaju prirodni izvori hrane: dovoljno hrane moglo je da bude obezbeđeno čak i kada ne bi bilo nikakvih prinosa. To je vodilo ka sve većoj stabilizaciji društva i njegovom materijalnom povećanju. Kultura je nastavila da niže trijumfe, u nekoj vrsti stalnog sukoba sa osnovnim biološkim zakonima, sve dok nije dokazala da može da podrži ljudski život čak i u svemiru – u prirodnim uslovima gde nema ni gravitacije, ni kiseonika.

Za to vreme, po azijskim pijacama ljudi umiru od gladi. Reč je o istovremenom razvoju određenih društvenih struktura i tehnologije, po dinamici sličnoj onoj iz priče o putu na kojem posle svakog koraka napred, slede dva koraka nazad. Strukture koje su se razvijale bile su u isto vreme političke i ekonomske, usmerene na vlast i posedovanje. One su se prvo razvile unutar društava, a zatim između njih. Nema sumnje da je razvoj tih društvenih struktura bio neophodan uslov za razvoj tehnologije, ali unutar zajednice to je vodilo stvaranju odnosa nejednakosti, na planu distribucije i načina života.

Najprimitivniji ljudi na svetu imaju malo stvari, ali oni nisu siromašni. Siromaštvo ne znači mali posed; to nije čak ni odnos između ciljeva i sredstava; to je, iznad svega, odnos između ljudi. *Siromaštvo je društveni status i kao takvo plod civilizacije*. Ono je raslo zajedno s civilizacijom, u isto vreme kao kriterijum za razlikovanje društvenih klasa i kao odnos zavisnosti – koji je neolitske seljake činio mnogo osetljivijim na prirodne katastrofe nego što je to bio bilo koji kamp Eskima sa Aljaske.

Sva prethodna izlaganja zasnivaju se na slobodnom čitanju podataka o lovcima i sakupljačima, kao jedne evolucione osnove. Ali, tu slobodu ne treba koristiti olako. Da li su marginalni lovci poput Bušmana iz pustinje Kalahari reprezentativniji predstavnici paleolitskog načina života nego, recimo, Indijanci iz Kalifornije ili oni

nekad bivaju blokirani, tako da ne mogu doći do divljači. Ali, takve teške oskudice najčešće pogađaju samo neke izolovane porodice, a retko kada društvo u celini. (cf. Gusinde 1961: 306–7)

Priznajući tu njihovu ranjivost i imajući u vidu položaj modernih lovaca iz prirodno najsiromašnijih oblasti, ipak tvrdim da bi bilo teško dokazati da je oskudica glavna karakteristika života lovaca-sakupljača.

Louvi se pita: „Ali, šta je tek sa stočarima čija stada periodično bivaju pokošena nekom bolešću – kao što je to tokom XIX veka bio slučaj sa nekim grupama Laponaca, koji su zbog toga morali da se vrate ribolovu? Šta je sa primitivnim seljacima koji su krčili i obrađivali zemljište, sasvim ga iscrpljujući, a onda prelazili na drugo mesto i koje je svaka suša mogla da osudi na gladovanje? Zar su oni imali veću kontrolu nad prirodnim nedaćama od lovaca-sakupljača?“ (Lowie 1938: 286)

Najzad, šta je sa svetom danas? Između jedne trećine i jedne polovine čovečanstva svake večeri odlazi u postelju gladna. U kamenom dobu taj deo je morao biti mnogo manji. Živimo u vreme neviđene gladi. *Danas, u vreme najveće tehnološke moći, mi imamo glad kao instituciju.* Preokrenimo zato još jednu klasičnu formulu: s razvojem kulture glad se uvećava, kako u relativnom tako i u apsolutnom iznosu.

To je paradoks na koji ovde želim da ukažem.

Okolnosti utiču da lovci i sakupljači imaju objektivno nizak životni standard. Ali, ako imamo u vidu njihove ciljeve i njima prilagođena sredstva za proizvodnju, jasno je da oni sve svoje životne potrebe zadovoljavaju s lakoćom.

Razvoj ekonomije obeležavaju dve kontradiktorne tendencije: jedna koja obogaćuje, druga koja osiromašuje; jedna koja je u odnosu na prirodu na stalnom dobitku, druga koja sa ljudskog stanovišta donosi gubitke. Progresivni aspekt je, naravno, tehnološki, slavljem zbog mnogo čega: zbog stalnog uvećavanja količine roba i usluga, veće akumulacije energije potrebne za razvoj kulture, podele rada, veće slobode u odnosu na prirodna ograničenja. Ovo poslednje je

savremenih lovaca i sakupljača, kao što su australijski Aboridžini, Bušmani, narodi Ona ili Jagan (Yaghan). Taj etnografski kontekst uticao je na naše viđenje ekonomije lovaca-sakupljača i to na dva načina.

Prvo, tako što je omogućio najrazličitija naivna viđenja tih društava. Udaljene i egzotične oblasti, koje su postale kulturna pozornica modernih lovaca, pružale su prizor koji je kod Evropljana mogao da izazove samo nepovoljno mišljenje. Sa stanovišta poljoprivrede ili svakodnevnog iskustva tipičnog Evropljanina, marginalne oblasti, kao što su australijska pustinja ili pustinja Kalahari, postale su predmet čuđenja za neupućene posmatrače: „Kako neko uopšte može da živi na ovakvom mestu“, itd. Zaključak da urođenici jedva uspevaju da nekako obogate svoje puko preživljavanje bio je samo pojačan zapažanjem o njihovoj izvanredno raznovrsnoj ishrani. (cf. Herskovits 1952, gore citirano) Obično uključujući materije odbojne ili nejestive za Evropljane, lokalna kuhinja navođena je kao još jedan dokaz da ti ljudi umiru od gladi. Takav zaključak se pre mogao sresti u ranijim nego u kasnijim izveštajima, i pre u izveštajima istraživača i misionara, nego u antropološkim monografijama. Ali, upravo zato što su izveštaji istraživača stariji i bliži autentičnim aboridžinskim uslovima, njima treba posvetiti posebnu pažnju.

U tome svakako treba praviti neke razlike. Tako najveću pažnju zaslužuju izveštaji istraživača poput Džordža Greja (Sir George Grey, 1841), koji je tridesetih godina prošlog veka poveo ekspediciju u neke od najsiromašnijih oblasti zapadne Australije, i čija su neobično pažljiva zapažanja o lokalnom stanovništvu unela priličnu pometnju u krugove njegovih kolega, koji su insistirali na shvatanju o ekonomskoj bespomoćnosti urođenika.

Najčešća greška, kaže Grej, jeste pretpostavka da urođenici „raspoložu sa veoma malo sredstava za život i da se stalno nalaze u potrazi za hranom“. Brojne su i „skoro smešne“ greške koje su istraživači činili u tom smislu: „U svojim izveštajima oni pišu žalopojke o nesrećnim Aboridžinima koje navodno desetkuje glad i koji se jedva održavaju u životu na nekim vrstama hrane koju nalaze u

blizini svojih skloništa; iako je hrana o kojoj govore upravo ona koju urođenici najviše cene i koja ne oskudeva ni u dobrom ukusu niti u hranljivosti.“ Da bi još ubedljivije ilustrovao „neznanje koje se pokazuje u odnosu na navike i običaje urođenika, tamo gde se oni još nalaze u divljem stanju“, Grej navodi jedan izuzetan primer, iz pera svog saputnika kapetana Stjuarta, koji je, nakon susreta s grupom urođenika koji su sakupljali velike količine mimozine gume, zaključio da je „tim nesrećnim stvorenjima, koja nisu mogla sebi da obezbede neku drugu hranu, jedino preostalo da sakupljaju tu vrstu biljke“. Ali, primećuje ser Džordž, materija o kojoj se tu radilo bila je omiljena vrsta hrane u toj oblasti, koja je za dobrih sezona pružala povod velikom broju ljudi da se okupe i da logoruju zajedno, što inače ne bi mogli. On zaključuje:

„Urođenici uglavnom žive dobro. U nekim oblastima, u neko doba godine, njima može ponestati hrane, ali u tom slučaju ta mesta obično bivaju napuštena. U svakom slučaju, potpuno je nemoguće da neki putnik, pa čak i neki urođenik sa drugog područja, pravilno proceni da li ta oblast pruža dovoljno hrane ili ne. Ali, kada je na svojoj teritoriji, urođenik je u sasvim drugačijem položaju: on tačno zna šta mu ta zemlja pruža, tačno vreme kada dospevaju određene vrste hrane, kao i najbolji način za njihovo ubiranje. U skladu sa ovim okolnostima, on redovno obilazi različite delove svog lovišta; a ja mogu samo da potvrdim da sam u njihovim logorima uvek nailazio na najveće izobilje.“ (Grey 1841, vol. 2: 259–262; cf. Eyre 1845, vol 2: 244 ff).⁷

Posle ovog srećnog zaključka, ser Džordž je posebno insistirao da se iz njega isključe aboridžinski lumpenproleter, koji su živeli unutar ili u okolini evropskih naseobina (cf. Eyre 1845, vol. 2: 250, 254–255) Reč je o veoma značajnoj intervenciji, koja nas vodi ka drugom izvoru etnografskih predrasuda: antropologija lovaca u velikoj meri je bila anahronističko proučavanje bivših divljaka

⁷ Sličan komentar, povodom pogrešnog tumačenja lečenja ispijanjem krvi u istočnoj Australiji, nalazi se u Hodgkinson, 1845: 227.

Isto važi i za uvreženo mišljenje da borba za goli opstanak ne ostavlja lovcima i sakupljačima dovoljno slobodnog vremena. To je uobičajeno objašnjenje za njihov nizak evolucion status, dok se o slobodnom vremenu neolitskih ljudi govori kao o njihovom velikom dostignuću. Međutim, tu tradicionalnu formulu treba preokrenuti: prosečan obim rada uvećava se sa razvojem kulture, dok se obim slobodnog vremena smanjuje. Za bazični rad lovaca je karakteristično da je isprekidan, dok moderni lovci pokazuju sklonost da veliki deo slobodnog vremena provedu spavajući tokom dana. U tropskim oblastima, gde danas živi većina preostalih lovaca, sakupljanje biljaka je mnogo pouzdaniji izvor hrane od lova. Samim tim, rad žena koje se bave sakupljanjem je redovniji i obezbeđuje najveći deo hrane, tako da je posao kojim bi trebalo da se bave muškarci često već obavljen. Njihov rad je izrazito sporadičan, „po potrebi“, koja se često ne može tačno predvideti. I zato, ako tim ljudima nedostaje slobodno vreme, onda je to u prosvetiteljskom, a ne u bukvalnom smislu. Njihovu zaostalost Konkorde je tumačio time što svoje slobodno vreme ne koriste za „udublјivanje u misli i obogaćivanje svog duha pronalaženjem novih kombinacija ideja“, primećujući, ovog puta ispravno, da je njihova ekonomija „neprestano smenjivanje krajnje intenzivne aktivnosti i potpune dokolice“. Jasno, problem je u tome što lovac svoje slobodno vreme nije koristio na način jednog prosvetiteljskog, aristokratskog filozofa.

Lovci i sakupljači veoma odlučno brane svoje viđenje ekonomije, bez obzira na povremene teškoće. Ponekad izgleda da dospevaju u teškoće baš zbog te svoje odlučnosti. Možda ih upravo njihovo samopouzdanje ponekad i čini tako rasipnim, što može da dovede do ljudskih gubitaka pri prvoj neočekivanoj nevolji. Ipak, to što ovde govorim u prilog njihovom blagostanju ne znači da osporavam činjenicu da se neki lovci ponekad suočavaju sa stvarnim teškoćama. Za neke od njih, „skoro je nezamislivo“ da čovek umre od gladi ili da ostane bez hrane duže od dan ili dva. (Woodburn 1968: 52) S druge strane, neki drugi, posebno oni najizolovaniji lovci, raštrkani u malim grupama, u ekstremno nepovoljnim prirodnim uslovima, po-

Lovci i sakupljači uspeavaju da iz svih slabosti svog načina života izvuku prednost. Periodične seobe, kao i ograničavanje imetka i populacije, svakako su imperativi njihove ekonomske prakse, ali i njihov kreativni odgovor na problem adaptacije. To su nužnosti iz kojih i nastaju vrline. Upravo u tim okvirima blagostanje postaje moguće. Pokretljivost i umerenost usklađuju lovčeve ciljeve s njegovim tehničkim mogućnostima. Tako jedan nerazvijeni oblik proizvodnje može da se pokaže kao veoma efikasan. Njihov život nije tako težak kao što izgleda kada se posmatra sa strane. U nekim aspektima ekonomija je odraz nepovoljne ekologije, ali tim ljudima ipak uspeva da je preokrenu u svoju korist.

Izveštaji o modernim lovcima i sakupljačima, posebno onima iz marginalnih oblasti, govore da prosečan radni dan odraslog člana grupe, na svim poslovima vezanim za obezbeđivanje hrane, traje 3-5 sati. Lovci priznaju samo „uštedeno radno vreme“, za razliku od modernih industrijskih radnika (i to onih organizovanih u sindikate), koji bi se sigurno menjali sa njima za radnu nedelju od 21-35 sati. Jedno interesantno poređenje nedavno je napravljeno i među neolitskim farmerima. Na primer, prosečna radna godina odraslog Hanunu urođenika sa Filipina, muškarca ili žene, koji se bave uzgojem na šumskim krčevinama, iznosi 1200 sati (Conklin 1957: 151) – ili 3h 20' dnevno. Tu, međutim, nisu računati sakupljanje hrane, briga oko stoke, kuvanje i druge svakodnevne radne aktivnosti.

Komparativni podaci postoje i za druge neolitske uzgajivače širom sveta. Zaključci su prilično suzdržani kada se formulišu negativno: lovci i sakupljači ne moraju da rade duže od primitivnih uzgajivača, da bi sebi obezbedili dovoljno hrane. Prebacujući se iz etnografske u istorijsku sferu, o neolitskim ljudima moglo bi se reći isto što je i Džon Stjuart Mil rekao o sredstvima za uštedu ljudskog rada: nijedan od tih izuma nije do sada uštedeo ljudima ni minut slobodnog vremena. Neolitski ljudi nisu osetili nikakav poseban napredak u odnosu na one paleolitske u pogledu obima rada; pre će biti da su sa razvojem poljoprivrede morali da rade još napornije.

– čeprkanje po lešu jednog društva, kako je to jednom rekao ser Džordž, od strane pripadnika drugog društva.

Preostali lovci i sakupljači danas spadaju u kategoriju raseljenih lica. To su obespravljani paleolitski ljudi, koji žive na lovištima netipičnim za vladajući način proizvodnje: poslednjim utočištima jednog drugog doba, mestima toliko udaljenim od glavnih centara kulturnog razvoja da mogu biti pošteđena učešća u planetarnom maršu napred, jer su i suviše siromašna da bi bila od interesa za mnogo razvijenije ekonomije. Ostavimo po strani povoljno smeštene narode kao što su Indijanci sa severozapadne obale Amerike, čije je (relativno) blagostanje van svake sumnje. Svi ostali su potisnuti sa većeg dela zemlje, prvo poljoprivredom, a zatim industrijskom ekonomijom, tako da danas žive u ekološkim uslovima koji su čak ispod kasno-paleolitskog proseka.⁸

„Šta više, tokom poslednja dva veka evropski imperijalizam ostavio je veoma ozbiljne posledice, tako da su mnogi etnografi primetili da materijal kojim antropolozi barataju najčešće čine oštećena kulturna dobra. Čak i izveštaji istraživača i misionara, uprkos njihovom etnocentrizmu, jasno svedoče o oštećenim ekonomijama.“ (cf. Service 1962) Lovci iz istočne Kanade, o kojima možemo da čitamo u hronikama jezuita, bili su uključeni u trgovinu krznom još u XVII veku. Prirodno okruženje nekih naroda bilo je selektivno uništavano napredovanjem Evropljana pre nego što su izveštaji o njihovoj autentičnoj ekonomiji uopšte mogli biti sačinjeni. Današnji Eskimi više ne love kitove; zemlja Bušmana ostala je bez divljači; *pinjon* (vrsta četinara karakterističnog za jugozapadni deo Amerike; nap. prev.) iz zemlje Šošona posećen je, a njihova lovišta preplavljena stokom. Ako se danas o tim

⁸ Karl Soer (Carl Sauer) naglašava da se uslovi u kojima žive primitivni lovački narodi ne mogu ispravno proceniti na osnovu primera „njihovih modernih predstavnika, koji su danas potisnuti na neke od najsurovijih predela na zemlji, kao što su unutrašnjost Australije, američki Veliki Basen i arktičke tundre i tajge. Oblasti u kojima su nekada živeli obilovale su hranom“. (Navedeno u Clark i Haswell 1964:23)

ljudima govori kao o žrtvama siromaštva, a njihovi resursi opisuju kao „oskudni i nepouzđani“, da li je to onda posledica njihovog normalnog stanja ili kolonijalnog nasilja?⁹

Ogromne implikacije (i problemi) koje to globalno potiskivanje lovaca i sakupljača postavlja pred evolucionističku teoriju tek od skora su počele da privlače pažnju (Lee i DeVore 1968). Značaj tih grupa danas je u sledećem: sadašnji položaj tih ljudi više ne omogućava objektivni test njihovih proizvodnih sposobnosti; njihov položaj je danas takav da ih stavlja pred najteži mogući ispit. To je ono što njihova dostignuća, čiji pregled sledi, čini još impresivnijim.

„Neka vrsta materijalnog blagostanja“

Imajući u vidu bedu u kojoj lovci i sakupljači žive u teoriji, iznenaduje tvrdnja da Bušmani iz pustinje Kalahari uživaju u „nekoj vrsti materijalnog blagostanja“, ako ne u hrani i vodi, onda makar u svakodnevnim upotrebnim predmetima:

„Što više budu dolazili u kontakt s belcima – a to se već događa – !Kung će osećati sve veću potrebu za našim stvarima. Oni se danas osećaju inferiorno među strancima koji su obučeni. Ali, u svom svetu i sa svojim oruđima, oni su bili, komparativno gledano, slobodni od materijalnih pritisaka. Osim u slučaju hrane i vode (značajni izuzeci!), u kojima !Kung oskudevaju – mada je i to pitanje, pošto se uprkos njihovim mršavim figurama ne bi moglo reći da su neuhranjeni – oni su u stanju da naprave sve što im je potrebno: svaki muškarac je sposoban da napravi bilo koju stvar koju prave muškarci, a svaka žena bilo koju stvar koju prave žene...

⁹ Čak se i u zatvoru akulturacije može sagledati kakav bi bio život lovaca i sakupljača u iole povoljnom prirodnom okruženju. Posebno se preporučuje izveštaj Aleksandra Henrija (Alexander Henry), o njegovom izdašnom boravku među Čipevama, u severnom Mičigenu (navedeno u Quimby 1962).

da nosi dva ili tri komada iste stvari, itd. Pritisak ekoloških okolnosti, onda kada se s njima stvarno treba suočiti, izaziva tu retku formu zbijenosti. Uglavnom, ako je njihov bruto proizvod manji u odnosu na druge ekonomije, uzrok tome nije njihova produktivnost, već mobilnost.

Skoro isto se može reći i povodom demografskih ograničenja lovačko-sakupljačkog života. Ovde se na ljude primenjuje ista politika isključivanja, izražena na sličan način i usmerena na slične ciljeve. Uslovi su postavljeni krajnje hladnokrvno: sprečavanje svega što bi moglo da dovede do umanjenog prinosa i smanjene mobilnosti, minimum neophodne opreme, eliminacija duplikata, itd. Drugim rečima: čedomorstvo, ubijanje starih, seksualno uzdržavanje tokom perioda dojenja, itd., sve redom prakse veoma dobro poznate svakom od tih društava.

Pretpostavka da se ta sredstva primenjuju zato što sistem ne može da podrži veći broj ljudi je verovatno tačna, samo što „podržati“ ovde pre znači, doslovno, „nositi“ nego hraniti. Ljudi koji bivaju eliminisani, kako to divljaci ponekad tužno priznaju, upravo su oni koji više ne mogu sami da se kreću i koji bi usporili ili onemogućili kretanje neke porodice ili grupe. Lovci su možda primorani da tretiraju ljude i stvari na isti način, tako da u ovoj drakonskoj politici treba videti odraz iste ekologije koja uslovlja i njihovu asketsku koncepciju ekonomije. Ta taktika demografskog ograničavanja je deo šire politike koja ima za cilj da predupredi umanjen prinos. Lokalna grupa je izložena tom riziku srazmerno svojoj veličini (koja samo do određene granice omogućava potrebnu pokretljivost, inače dolazi do disperzije grupe). Sve dok ljudima uspeva da zadrže sve prednosti takvog sistema, njegovu fizičku i društvenu stabilnost, na njihovu maltuzijansku praksu treba gledati samo kao na surovo doslednu. Moderni lovci i sakupljači, koji žive u izrazito nepovoljnom okruženju, veći deo godine provode u malim grupama, raštrkanim na velikom prostoru. Ali, pre nego znak niske produktivnosti i siromaštva, u tom demografskom obrascu treba videti cenu dobrog života.

društava na osnovu materijalnih okolnosti, gde se apsolutna nepovoljnost takvog načina života nametala kao jedini mogući zaključak na osnovu njegovog apsolutnog materijalnog siromaštva. Ali, odnos svake kulture prema prirodi predstavlja neku vrstu improvizacije. Ostajući u zadatim ekološkim okvirima, kultura ipak može da ih prevaziđe, u isto vreme noseći na sebi njihov pečat i pružajući originalan sociološki odgovor: usred siromaštva – obilje.

Koje su stvarne slabosti lovačko-sakupljačke prakse? To sigurno nije „niska produktivnost rada“, ako navedeni primeri zaista nešto znače. Njihovu ekonomiju pre svega ugrožava opasnost umanjenog prinosa (prihoda). Započinjući sa zadovoljavanjem osnovnih potreba i šireći se odatle ka ostalim sektorima, početni uspeh kao da vodi samo ka tome da svaki budući napor donese sve manje koristi. Ovo objašnjava izgled tipične krivulje efikasnosti njihove potrage za hranom na određenom lokalitetu. Mali broj ljudi će u relativno kratkom roku redukovati lokalne resurse hrane. Ukoliko ostanu na tom mestu, oni mogu da povećaju cenu hrane ili da se zadovolje umanjenim prinosom: cena raste ukoliko po hranu mora da se ide sve dalje, a umanjeni prinos je ono što ih čeka ako se zadovolje manjom količinom hrane lošijeg kvaliteta, ali do koje je lakše doći. Rešenje je, naravno, da odu na neko drugo mesto. To je prvi i odlučujući faktor ekonomije lovaca-sakupljača: ona zahteva stalno kretanje da bi zadržala sve svoje prednosti.

To kretanje, čija dinamika i opseg variraju od okolnosti, samo prenosi na druge oblasti proizvodnje isti mehanizam umanjenog prinosa, koji samo kretanje i čini nužnim: izrada pribora, odeće, predmeta ili ukrasa, ma koliko bila laka za izvedbu, postaje besmislena kada ima sve šanse da bude samo teret, umesto pogodnost. Upotrebna vrednost predmeta brzo blede pred kvalitetom kao što je nosivost. Izgradnja trajnijih skloništa takođe postaje apsurdna, ako uskoro moraju biti napuštena. Odatle lovčev izrazito asketsko shvatanje materijalnog blagostanja: njegovo interesovanje za minimalnu opremu, a ponekad i potpuna nezainteresovanost; to što prednost uvek daje malim, umesto velikim stvarima; izbegavanje

„Oni su živeli u nekoj vrsti materijalnog blagostanja jer su svoja oruđa znali da prilagode materijalima koji su u velikim količinama ležali svuda oko njih i bili dostupni svima, ili ih je bilo u najmanju ruku dovoljno da zadovolje potrebe populacije (drvo, trska, kosti za oružje i pribor, vlakna za užad, trava i lišće za skloništa). !Kung su uvek imali na raspolaganju dovoljno nojevih jaja za izradu ogrlica ili za trgovinu, a svaka žena je imala bar tuce tih ljuski koje su služile kao posude za vodu – koliko je inače mogla da ponese – dok im je dobar deo preostajao za izradu ukrasa. Nomadski način života podrazumevao je stalnu seobu od jednog izvora hrane do drugog, u zavisnosti od sezone, pri čemu su na leđima nosili i decu i svu svoju imovinu. Sa obiljem materijala koji su omogućavali laku zamenu neophodnog pribora !Kung nisu razvili sistem za odlaganje zaliha, niti su imali potrebe, a možda ni želje, da se opterećuju viškovima i duplikatima. Često nisu nosili ni po jedan primerak od svake stvari. Ono što bi im zatrebalo jednostavno su pozajmljivali. Takva lakoća isključivala je gomilanje stvari, što kod njih nikada nije imalo veze sa društvenim statusom.“ (Marshall 1961: 243–44)

Lorna Maršal je napravila korisnu podelu proizvodnje lovaca-sakupljača na dve sfere: voda i hrana su „značajni izuzeci“, koje je zato najbolje razmatrati odvojeno. Što se svega ostalog tiče, ono što je rečeno za Bušmane može se do u detalje primeniti na lovce od Kalaharija do Labradora – ili do Ognjene Zemlje, gde je Gusinde¹⁰ primetio da nesklonost Jagana da poseduju više od jednog primerka neke stvari koju često koriste, svedoči o njihovom velikom samopouzdanju. „Naši Fuežani (Od Tieera del Fuego, Ognjena Zemlja; nap. prev.)“, pisao je on „lako nabavljaju i prave svoja oruđa.“ (Gusinde 1961: 213)

¹⁰ Slično o Pimejima iz Konga govori i Ternbul (Colin Turnbull): „Materijal potreban za izgradnju skloništa, izradu odeće, svih drugih potreština i predmeta njihove materijalne kulture stoji im bukvalno na dohvat ruke, svuda oko njih.“ Ternbul nije imao rezervi ni kada je reč o njihovoj sposobnosti da zadovolje sve osnovne životne potrebe: „Tokom cele godine, bez izuzetka, na raspolaganju im stoji obilje izvora biljne i životinjske hrane.“ (1965: 18)

Takvo „materijalno obilje“ delimično potiče od lakoće proizvodnje, a zatim i od jednostavnosti tehnologije i demokratskog principa po pitanju vlasništva. Sve se pravi od onoga što je na dohvata ruke: od kamena, kostiju, drveta, kože – materijala „koji u izobilju leže svuda oko njih“. Po pravilu, nabavka i obrada sirovog materijala ne iziskuju veliki napor. Pristup prirodnim resursima je tipično direktan – „svako ima slobodan pristup“. Podela rada je takođe jednostavna, uglavnom seksualna. Ako tome dodamo liberalan običaj deljenja, po kojem su lovci s pravom na daleko poznati, svi članovi zajednice mogu da uživaju u postojećem blagostanju, takvom kakvo jeste.

Ali, naravno, „takvom kakvo jeste“: to „blagostanje“ takođe podrazumeva i objektivno nizak životni standard. Važno je imati u vidu da standardnu količinu potrošnih dobara kao i broj potrošača ovde reguliše kulturni kod podešen na najskromniji nivo. Reč je o zajednicama s malim brojem ljudi, čiji celokupan posed čini nekoliko lako napravljenih stvari;¹¹ nekoliko jadnih komada odeće i, u većini područja, samo privremena skloništa; zatim, nešto ukrasa, retkog i dragocenog kremena i možda nešto drugih stvari, kao što su „komadići kvarca koje iscelitelji izvlače iz svojih pacijenata“ (Grey 1841, vol 2: 266); i najzad, kožna vreća u kojoj verna žena nosi sve te stvari, „sav imetak australijskog divljaka“. (str. 266).

Za većinu lovaca, to blagostanje bez obilja, u stvarima i priboru, jeste nešto što se podrazumeva. Mnogo interesantnije je pitanje kako to da im je tako malo stvari dovoljno – naime, to je njihova politika, „stvar principa“, kao što kaže Gusinde (1961: 2), a ne plod nesreće.

Ne žudi za stvarima, pa nećeš ni oskudevati. Da li to možda znači da su lovci tako nezahtevni zato što su potpuno okupirani potragom za hranom, koja iziskuje „maksimum energije od maksimal-

¹¹ Za neke sakupljače, o čijim se arhitektonskim dostignućima dugo nije ništa znalo, dokazano je da su gradili mnogo solidnije nastambe, pre nego što su ih Evropljani naterali u bekstvo. (Smythe 1871, vol. 1: 125-8)

uvek na štetu svog prestiža, ili da ih razdeli ostalima, ali onda po cenu svog (prekomernog) uloženog truda. To znači da bi pokušaj stvaranja zaliha hrane samo umanjio ukupan proizvod grupe (output), jer bi oni manje sposobni za lov morali da ostaju u logoru i da se zadovolje onim što bi dobili od onih ambicioznijih. To dalje znači da je stvaranje zaliha hrane tehnički moguće, ali ekonomski nepoželjno i društveno potpuno neprihvatljivo.

Ako ostaje da je običaj stvaranja zaliha među lovcima retka pojava, onda u njihovom ekonomskom samopouzdanju, razvijenom u normalnim okolnostima, kada ljudi sve svoje potrebe lako zadovoljavaju, treba videti njihovu opštu karakteristiku. To je ono što im je davalo snagu da u dobrom raspoloženju prolaze i kroz najteže nedaće, koje su čak i za duh jednog jezuita bile iskušenje i uzrok velike brige, toliko velike da su ga njegovi prijatelji Indijanci upozoravali da bi od toga mogao da se razboli: „Gledao sam ih kako s velikom vedrinom prolaze kroz teške muke i nedaće. Zajedno s njima, i ja sam bio izložen velikoj patnji. Ali, oni su mi govorili: 'Može se desiti da dva ili tri dana budemo bez hrane. Ali, budi hrabar, *Chihiné*. Neka tvoj duh bude dovoljno jak da izdrži sve nevolje; odagnaj od sebe tužne misli, inače ćeš se razboleti. Pogledaj nas, kako smo veseli, iako imamo malo hrane.'“ (Le Jeune 1897: 283; cf. Needham 1954: 230)

Drugačiji pristup lovcima i sakupljačima

„Život tih ljudi, pod stalnim pritiskom potreba, ali koje su, zahvaljujući stalnom kretanju, lako zadovoljavali, nikada nije oskudevao u uzbuđenjima i zadovoljstvu.“ (Smyth 1878, vol. 1: 123)

Jasno je da vrednovanju ekonomije lovaca-sakupljača treba pristupiti na nov način, imajući u vidu njena stvarna dostignuća, ali i sva njena realna ograničenja. Proceduralna greška nasledene mudrosti sastojala se u pogrešnom čitanju ekonomske strukture ovih

Gusinde je to pitanje postavio Jagan Indijancima; njihov odgovor odisao je istim, potpuno opravdanim optimizmom. Stvaranje zaliha bilo bi „suvišno“. Naime, „tokom cele godine i sa skoro neiscrpnom velikodušnoću, more nudi ljudima sve vrste životinja, da ih love i sakupljaju. Oluja ili neka druga nedaća mogu neku porodicu odvojiti od obale na nekoliko dana. Ali, niko u tome ne vidi razlog za strah od gladi, jer svuda okolo svako od njih može da nađe ono što mu treba i to u velikim količinama. Zašto bi onda bilo ko brinuo zbog budućnosti! Uopšte, naši Fuežani veruju da se ne treba plašiti budućnosti, te stoga ne gomilaju zalihe. Iz godine u godinu, iz dana u dan, na onaj naredni oni nikada ne gledaju sa strepnjom.“ (Gusinde 1961: 336, 339)

To objašnjenje je verovatno u mnogo čemu dobro, ali nije i potpuno. Ovde nailazimo na mnogo složeniji i suptilniji ekonomski rezon, iako se on u društvenoj aritmetici realizuje na veoma jednostavan način.

Prednost stvaranja zaliha naspram relativno malog prinosa ostvarenog sakupljanjem, dolazi do izražaja samo na ograničenom lokalitetu. Neminovno smanjivanje lokalnih kapaciteta hrane je glavni uslov lovačko-sakupljačke ekonomije i glavni uzrok njihove mobilnosti. Eventualna odstupnica u obliku zaliha je upravo ono što stvara kontradikciju između bogatstva i mobilnosti. Takav pristup usidrio bi kamp u nekoj oblasti čiji bi izvori hrane uskoro bili iscrpljeni. Imobilisani stvorenim zalihama, ljudi bi se mogli naći u većoj nevolji nego kada bi nastavili sa lovom i sakupljanjem na nekom drugom mestu, gde je priroda, da tako kažemo, stvorila sopstvene zalihe hrane i to mnogo poželjnije, raznovrsnije i obilnije od one koju bi ljudi mogli da uskladište. Ali, ova suptilna računica, koja se verovatno ne bi mogla izraziti jezikom simboličke logike, na društvenom planu biva realizovana u obliku jednostavnih binarnih opcija. Kako Ričard Li primećuje (1969: 75) tehnički neutralna aktivnost kao što je akumulacija hrane ili stvaranje zaliha, na moralnom planu je nešto sasvim drugo: to je „gomilanje“. Uspešan lovac može da stvori zalihe hrane, ali

nog broja ljudi“, tako da im ne ostaje dovoljno vremena i energije za obezbeđivanje većeg komfora? Neki etnografi pružaju nam dokaze koji vode u sasvim suprotnom pravcu: potraga za hranom je tako uspešna da najmanje polovinu vremena ljudi ne znaju šta da rade sa sobom. S druge strane, treba imati u vidu da je glavni uzrok tog uspeha pokretljivost, nekada veća, nekada manja, ali uvek dovoljno česta da potpuno obezvredi zadovoljstvo posedovanja. Za lovce je ispravno rečeno da je bogatstvo za njih teret. U njihovom načinu života stvari postaju „bolno opterećujuće“, kao što je primećio Gusinde, posebno ako moraju da ih dugo nose sa sobom. Neki sakupljači imaju kanue, neki pseće saonice, ali većina mora da sama nosi sav svoj posed, pa zato i poseduju samo onoliko koliko mogu da ponesu, a da ih to ne sputava. Ili, tačnije, onoliko koliko žene mogu da ponesu: muškarci su najčešće pošteđeni toga, da bi mogli da iskoriste priliku za lov ili da bi reagovali u slučaju napada. Kao što je Oven rekao, u samo malo drugačijem kontekstu, „pravi nomad je siromašan nomad“ („the pure nomad is the poor nomad“). Pokretljivost i vlasništvo ne idu jedno s drugim.

Da pitanje stvari može lako da postane i više od neprijatnosti uviđaju i posmatrači sa strane. Loren van der Post se našao u velikoj nedoumici kada je trebalo da se oprostí sa svojim prijateljima Bušmanima:

„Ta stvar sa poklonima nanela nam je mnogo muke. Bili smo poraženi saznanjem koliko malo toga možemo da poklonimo Bušmanima. Skoro svaka stvar koju smo imali samo je mogla da im oteža život, povećavajući teret koji su morali da nose sa sobom. Jer oni skoro da nisu imali nikakvog imetka: jedan pojas, jedan krzneni pokrivač i kožna torba. Nije tu bilo ničeg što se ne bi moglo sakupiti za minut, umotati u pokrivače, prebaciti preko ramena i poneti na put od hiljadu milja. Oni nisu imali nikakav osećaj za posedovanje.“ (1958, str. 276)

Nešto što je za posmatrača sa strane životna nužnost, kod njih je potpuno zanemareno. Ta skromnost u materijalnim potrebama kod njih je institucionalizovana: ona postaje pozitivna kulturna činje-

nica, izražena u celom nizu ekonomskih aranžmana. Lojd Varner izveštava da je kod naroda Murngin (Afrika) glavni kriterijum za vrednovanje stvari njihova nosivost. Male stvari su po pravilu vrednije od velikih. Na kraju uvek odlučuje „koliko je neka stvar zgodna za nošenje, osim kada se radi o izuzetno retkim predmetima ili onima čija izrada zahteva mnogo rada“. „Najveća vrednost“, kaže Varner, jeste „sloboda kretanja.“ Upravo u toj „želji da se bude slobodan od tereta i odgovornosti za predmete koji bi mogli i suviše da utiču na tradicionalni način života“ Varner vidi potvrdu njihovog „nerazvijenog osećaja za vlasništvo“, kao i glavni uzrok „nedostatka interesovanja za razvijanje tehnologije“. (1964: 136–137)

Tu je zatim još jedna ekonomska neobičnost – neću reći opšta, ali koja bi se mogla objasniti kao posledica lošeg vaspitanja u ličnom održavanju i dobro uvežbane nezainteresovanosti za gomilanje stvari: neki lovci pokazuju, u najmanju ruku, upadljivu aljkavost u rukovanju ličnim priborom. U tom pogledu pokazivali su onu vrstu nonšalancije koja bi se mogla pripisati samo ljudima koji su u potpunosti ovladali problemom proizvodnje, što je jednog Evropljanina moglo samo da izludi:

„Oni uopšte ne vode računa o svojim stvarima. Nikome ne pada na pamet da ih dovede u red, da ih nekako zaštiti, osuši ili očisti, okači negde ili ih uredno složi. Ako im nešto zatreba, oni nemarno preturaju po svojim malim korpama, u kojima je sve to nabacano zbrda zdola. Veći predmeti, koji se obično nalaze na jednoj gomili u njihovim kolibama, vuku se i razvlače okolo bez ikakvog obzira na štetu koju zbog toga mogu pretrpeti. Evropski posmatrač zato stiće utisak da ti Indijanci (Jagan) ne pridaju nikakvu vrednost svom priboru i da su potpuno zaboravili na trud koji su uložili u njegovu izradu.¹² U stvari, niko ne pokazuje ni najmanji znak vezanosti za taj imetak, koji se često i lako gubi, ali koji isto tako lako biva nadoknađen. Indijanci nemaju obzira čak ni kada bi, po običaju,

¹² Ali, setimo se Gusindeovog komentara: „Naši Fuežani lako nabavljaju i prave svoja oruđa.“ (1961:213)

je video kako njegove Naskapi Indijance to ekstravagantno ponašanje ponekad dovodi do ivice propasti:

„Za vreme gladi koja nas je zadesila, ako bi moj domaćin doneo kući dva, tri ili četiri dabra, on bi od njih odmah, bio dan ili noć, napravio gozbu za sve susedne Divljake. Ako bi još neko tog dana ulovio nešto, i on bi priredio gozbu za sve. Tako se dešavalo da u jednom danu samo idete od gozbe do gozbe, ponekad čak tri ili četiri. Govorio sam im da ne postupaju mudro, jer bolje bi im bilo da ne prave gozbe nego da nešto sačuvaju i za naredne dane, tako da ne moraju da se plaše gladi. Ali, oni su mi se samo smejali: Sutra ćemo ionako da napravimo još jednu gozbu! Da, ali često se dešavalo da im jedini ulov budu zima i vetar.“ (Le Jeune 1897: 281–83)

Blagonakloni pisac pokušao je da nekako racionalizuje njihovu nepraktičnost. Možda su, mučeni glađu, ti ljudi sišli s uma: prežderavali su se ulovljenom divljači jer su dugo bili bez mesa, dobro znajući da bi to opet moglo da im se desi. Ili su možda priređivanje gozbi i običaj deljenja bili suviše važne društvene obaveze, da bi bile zanemarene, bez obzira na okolnosti. Iskustvo Le Žena moglo bi da potvrdi oba ova tumačenja, ali nas takođe navodi na još jedno. Naime, možda Naskapi imaju i neko svoje objašnjenje.

Oni nisu zabrinuti šta donosi sutra jer znaju da će im to sutra doneti manje-više isto: „još jednu gozbu.“ Kolika god bila vrednost ostalih tumačenja, uvek treba imati na umu ovo samopouzdanje lovaca kada se govori o njihovom navodnom rasipništvu. Najzad, to samopouzdanje sigurno ima i neki objektivni osnov: naime, da su zaista toliko cenili prežderavanje, a ne zdrav ekonomski razum, oni jednostavno ne bi doživeli da postanu proroci tog novog kulta.

Drugi, komplementaran običaj, zapravo je negativ rasipništva: oni nikada ne čuvaju višak, to jest, ne prave zalihe hrane. Na prvi pogled, to je zaista neobično, jer nema dokaza da je stvaranje zaliha kod njih tehnički nemoguće, niti da nisu svesni te mogućnosti. (cf. Woodburn 1698: 53). Zato treba ispitati okolnosti u kojima ta praksa izostaje.

Indijancima Mikmak (severoistok Amerike) („Nikada Solomonove palate nisu bile tako dobro uređene i s tako bogatom trpezom“), nastavlja u istom tonu:

„Naši domaćini spremali su se za pokret u tako dobrom raspoloženju kao da kreću u šetnju ili na izlet; brzo su pripremili svoje značajki izrađene kanue kojima su upravljali tako vešto da bi za jedan dan, za dobrog vremena, skoro bez napora prevalili 30-40 luga; ipak, retko kad smo mogli da vidimo te Divljake kako gledaju da što pre završe svoje putovanje; oni nikada nisu bili u žurbi. Za razliku od nas, koji ništa ne možemo da uradimo bez žurbe i brige.“ (Biard 1897: 81–85)

Naravno, lovci su napuštali kamp kada u okolini više ne bi bilo dovoljno hrane. Ali, videti u tom nomadizmu samo beg od gladi znači ostati na pola puta: ne treba gubiti iz vida da je očekivanje tih ljudi da ih na drugom mestu opet čeka obilje retko kada bivalo iznevereno. Drugim rečima, njihova putovanja bila su grozničava i napeta koliko i naši odlasci na piknik na obalama Temze.

Jedna ozbiljnija primedba na račun lovaca i sakupljača, često navođena u vrlo razdražljivom tonu, odnosi se na njihovu „nesposobnost predviđanja“. Uvek okrenuti sadašnjosti, „bez i jedne pomisli ili brige za to šta može doneti sutra“ (Spencer i Gillen 1899: 53), lovci nikada nisu pravili zalihe hrane, naizgled nesposobni da pruže isplanirani odgovor na nedaće koje ih sigurno očekuju. Umesto toga, pokazivali su uvek isti nemar, koji se izražavao na najmanje dva ekonomski komplementarna načina.

Prvi je njihovo čuveno rasipništvo: običaj da odmah pojedu svu sakupljenu hranu, čak i u objektivno teškim periodima, kao da ih, kako je to za Naskapi Indijance (Labrador) rekao Le Žen „divljač koju moraju da love čeka u štali“. Bejzdou je pisao da bi moto australijskih urođenika mogao da glasi ovako: „Ako ima dovoljno za danas, ne brini za sutra. Zato Aboridžini više vole da od svojih dnevnih zaliha odmah naprave gozbu, umesto da se zadovolje skromnijim obrocima tokom nekog dužeg perioda.“ (Basedow 1925: 116) Le Žen

trebalo da ga pokažu. Evropljanin može samo da vrti glavom gledajući te ljude kako razvlače po blatu potpuno nove stvari, skupu odeću, svežu hranu i druge dragocenosti, ili puštaju da ih deca i psi za čas upropaste. Skupocene stvari koje su dobili na poklon zadržavaju nekoliko sati, bez i malo radoznalosti; nakon toga, ostavljaju ih da trunu u blati i na kiši. Što manje imaju, lakše i komotnije putuju, a ono što unište, lako nadoknađuju. Odatle njihova potpuna ravnodušnost prema stvarima.“ (Gusinde 1961: 86–87)

Lovac je, u iskušenju smo da kažemo, „neekonomičan čovek“. Makar u pogledu svakodnevnog pribora i stvari uopšte, on predstavlja čistu suprotnost standardnoj karikaturi ovekovečenoj u svakom udžbeniku tipa *Opšti principi ekonomije*, strana prva. Njegove potrebe su skromne, a sredstva kojima raspolaže (relativno) mnogobrojna. Samim tim on je „komparativno gledano, oslobođen materijalnog pritiska“, „nema potrebu za posedovanjem“, pokazuje „nerazvijen smisao za vlasništvo“, „potpunu ravnodušnost prema stvarima“ i „nedostatak interesovanja za razvoj svoje tehnološke opremljenosti“.

Međutim, odnos lovaca prema ovozemaljskim dobrima sadrži jednu jasno izraženu i važnu crtu. Sa stanovišta njihove ekonomije, iznutra gledano, pogrešno je reći da su njihove potrebe i želje „svedene“ ili da je njihovo shvatanje bogatstva „ograničeno“. Ovaj rečnik unapred proglašava za standard Ekonomskog Čoveka, dok lovcu jedino ostaje da se bori sa svojom nesrećnom prirodom, što za ishod može da ima samo pokoravanje kulturnom zavetu siromaštva.

Ovaj rečnik podrazumeva odbacivanje sklonosti ka posedovanju koja se u stvarnosti nikada ne razvija, potiskivanje želja koje se nikada ne javljaju. Ekonomski Čovek je buržoaska konstrukcija, koja, kao što je govorio Marsel Mos, „ne stoji iza nas, već ispred, poput Moralnog Čoveka“. Nije reč o tome da su lovci i sakupljači prinuđeni da obuzdavaju svoje materijalističke impulse: oni samo od njih nikada nisu napravili instituciju.

„Najzad, ako je najveća blagodet biti slobodan od zla, onda su naši Divljaci (Naskapi, Labrador) srećni. Naime, dva najveća zlo-tvora, koji od života većine nas Evropljana prave pakao i pustoš, ne žive u njihovim velikim šumama: mislim na slavoljublje i pohlepu. Oni su zadovoljni samim življenjem i nema među njima nikog ko bi prodao dušu đavolu, zarad sticanja bogatstva.“ (Le Jeune, 1635: 231)

Skloni smo da na lovce i sakupljače gledamo kao na siromašne, zato što nemaju ništa. Možda bi bilo bolje kada bismo ih iz istog razloga smatrali za slobodne:

„Njihova krajnje ograničena materijalna sredstva oslobađaju ih svih briga vezanih za svakodnevne potrebe, što im omogućava da jednostavno uživaju u životu.“ (Gusinde, 1961: 1)

Opstanak

U vreme kada je Herskovic pisao svoju *Ekonomsku antropologiju* (1952), među antropolozima je bilo uobičajeno da se Bušmani i australijski urođenici navode kao „klasičan primer naroda koji žive na najoskudnijim ekonomskim resursima“, tako retkim „da im samo njihova najintenzivnija primena omogućava opstanak“. Ovo „klasično“ viđenje danas možemo u velikoj meri da osporimo – i to na osnovu podataka najvećim delom sakupljenih upravo kod ove dve grupe. Ima mnogo dokaza koji govore da lovci i sakupljači rade manje nego mi, a da potraga za hranom nije neprestana već povremena aktivnost, koja im ostavlja mnogo slobodnog vremena. Među njima je zabeležen u proseku veći broj sati dnevnog sna nego u bilo kom drugom obliku društvene organizacije.

Neki podaci o Australijancima nalaze se još u najstarijim izveštajima, ali naša velika sreća je što danas raspoložemo rezultatima kvantitativnih istraživanja iz Arnhemove Zemlje, koje je u periodu od 1948–1960. godine obavila jedna američko-australijska naučna ekspedicija. Objavljeni 1960. godine, ti zapanjujući podaci navo-

o načinu na koji je takva ekonomija od oskudice napravila instituciju, Karl Polanji je rekao da je naša „životinjska ovisnost o hrani prerasla u čist, ogoljen strah od gladi, koji je izmakao svakoj kontroli. Naše ponižavajuće robovanje materijalnom, od čega pate sve kulture, svesno se čini još težim.“ (1947: 115)

Ali, naši problemi nisu i njihovi. Njihovi ekonomski aranžmani uvek računaju na blagostanje; oni veruju u obilje prirodnih resursa, umesto da očajavaju nad ograničenim ljudskim mogućnostima. Ono što želim da naglasim je da inače neshvatljivo ponašanje tih nevernika postaje razumljivo kada se ima u vidu to njihovo *samo-pouzdanje*, koje može da se razvije samo u generalno uspešnoj ekonomiji.²²

Uzmimo, na primer, njihovo stalno kretanje od jednog kampa do drugog. Taj nomadizam, koji se često tumačio kao nevolja na koju su primorani, za njih je bio sastavni deo života, prema kojem su se odnosili s istom ležernošću. Aboridžini iz Viktorije, piše Smit, po pravilu su „veoma lenji putnici. Oni nemaju nikakav motiv zbog kojeg bi ubrzali svoje kretanje. Na put obično kreću kasno izjutra, a usput se često odmaraju.“ (1878, vol. 1: 125)

Dobri otac Biar, koji je u svojim *Izveštajima iz godine 1616*. dao raskošan opis hrane koja za vreme sezone stoji na raspolaganju

²² U isto vreme kada se buržoaska ideologija oskudice otela kontroli, s potcenjivanjem ranije kulture, kao neminovnom posledicom, ona je tražila i pronašla u prirodi idealni model, koji bi čovek (ili makar radni čovek) trebalo da sledi, ako mu je suđeno da ikada poboljša svoju nesrećnu sudbinu: mrava, vrednog mrava. Ta ideologija u tome možda greši, isto koliko i u svom viđenju lovaca. Sledeći članak se pojavio u *Ann Arbor News*, 27. I 1971, pod naslovom: „Dvoje naučnika tvrde da su mravi pomalo lenji“:

Palm Springs, Kalifornija (AP)

„Mravi uopšte nisu onakvi kao što se misli“, kažu dr. Džordž i dr. Džanet Viler (George i Jeanette Wheeler). Istraživački par je godinama proučavao ta stvorenja, junake priča o marljivosti. „Svaki put kada nađemo na neki mravinjak, imamo utisak o nekoj strahovito velikoj aktivnosti, ali to je samo zato što mrava ima tako mnogo i što izgledaju isto“, zaključili su Vilerovi. „Pojedinačni mravi provode mnogo vremena u pukom skitanju. A da stvar bude još gora, mravi-radilice, koji su svi ženke, provode mnogo vremena u lickanju.“

Menjajući kontinente, ali ne i kontekst, u isprekidanoj i nepredvidljivoj aktivnosti južnoameričkog lovca Evropljanin bi takođe mogao da prepozna istu, neizlečivu „prirodnu dispoziciju“:

„Jamana nisu sposobni za težak, kontinuirani rad pod nadzorom evropskih farmera i zemljoposjednika za koje često rade. Njihov radni tempo je više stvar raspoloženja i čudi, tako da ponekad mogu da pristupe poslu sa mnogo elana. Ali, odmah posle toga, dešava se da u jednom neodređeno dugačkom periodu samo leže, ne radeći ništa, a da pri tom i ne pokazuju znake iscrpljenosti. Naravno da ta nepredvidljivost dovodi Evropljane do očajanja, ali Indijanci tu ne mogu ništa da urade. To je njihova prirodna dispozicija.“ (Gusinde 1961: 27)²¹

Taj stav lovaca prema poljoprivredi dovodi nas najzad i do nekih drugih pitanja koja nisu strogo vezana za potragu za hranom. Opet ulazimo u unutrašnjost drugačije ekonomije, oblast ponekad subjektivnu i uvek tešku za razumevanje; izgleda kao da lovci svesno prenaprežu našu moć poimanja suočavajući nas sa nekim svojim običajima, toliko neobičnim da nas to dovodi u sledeću, ekstremno postavljenu dilemu: ti ljudi su ili budale ili zaista nemaju zbog čega da brinu. Ovo prvo je logičan zaključak na koji upućuje njihova nonšalancija, ali samo pod pretpostavkom da su uslovi u kojima žive zaista kritični. S druge strane, ako se sve osnovne potrebe zadovoljavaju s lakoćom, ako pojedinac može uvek da računa na uspeh, onda u njihovom naizgled sumanutom ponašanju treba videti nešto drugo. Govoreći o izuzetnom razvoju tržišne ekonomije, a posebno

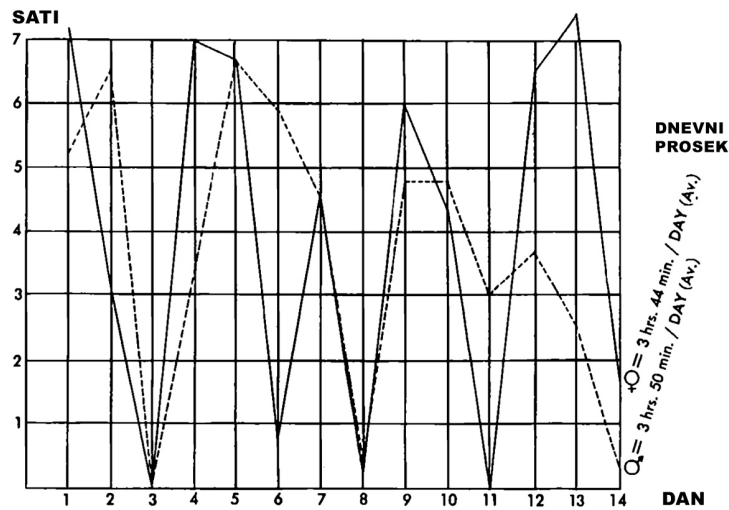
²¹ Ova opšta odbojnost koju primitivni ljudi od skora zaposleni kod Evropljana pokazuju prema dužem radu, a koja nije tipična samo za bivše lovce, trebalo bi da antropolozima skrene pažnju na činjenicu da tradicionalna ekonomija zadržava sebi samo skromne ciljeve, čije ostvarenje podrazumeva izuzetnu opuštenost, značajno „olakšanje od problema pukog preživljavanja“. Lovačka ekonomija se verovatno potcenjuje i u pogledu svoje sposobnosti da podrži specijalizovanu proizvodnju. Ako u njoj i nema specijalizacije, onda je to, u svakom slučaju, zbog nepostojanja „tržišta“, a ne zbog nedostatka slobodnog vremena. (Sharp 1934: 35–37; Radcliffe-Brown 1948: 43; Spencer 1959: 155, 196, 251; Lothrop 1928: 71; Stewart 1938: 44).

de nas da preispitamo sve izveštaje o australijskim urođenicima iz poslednjih sto godina, a možda i mnogo duži period antropološke misli. Ključno istraživanje bila je temporalna studija proizvodnje lovaca i sakupljača, Makartija i Makartura, upotpunjena Makarturovom analizom njihove ishrane.

Grafikoni 1.1 i 1.2 sumiraju glavna istraživanja proizvodnje. Reč je o kratkoročnim posmatranjima obavljenim u neceremonijalnom periodu. Izveštaj iz Fiš Krika (14 dana) duži je i detaljniji od onog iz Hempl Beja (7 dana). Koliko je meni poznato, praćena je aktivnost samo odraslih članova svake grupe. Prikazani dijagrami odnose se na informacije o lovu, sakupljanju biljaka, pripremanju hrane, popravci i pripremanju oružja, itd. Ljudi iz oba logora bili su nomadi, koji su u vreme istraživanja živeli izvan misija i drugih naseobina, iako to nije nužno bio njihov jedini, niti čak uobičajeni način života.¹³

Treba zadržati ozbiljne rezerve prema izvlačenju opštih ili istorijskih zaključaka samo na osnovu podataka iz Arnhemove Zemlje. Ne samo da je kontekst u kojem su ta istraživanja obavljena bio daleko od originalnog stanja, a vreme istraživanja suviše kratko, već

¹³ Fiš Krik (Fish Creek) je bio kopneni logor u zapadnom delu Arnhemove Zemlje, koji se sastojao od šest muškaraca i tri odrasle žene. Hempl Bej (Hemple Bay) je kamp na obali Grut Ajlenda (holandski naziv, Groote Eylandt, Veliko ostrvo; nap. prev.); u kampu su se nalazili četiri odrasla muškarca, četiri odrasle žene i petoro male dece i odojčadi. Fiš Krik je proučavan krajem sušne sezone, kada je biljne hrane bilo malo; lov na kengure je bio pouzdaniji, iako su životinje, zbog stalne potrage za njima, postajale sve opreznije. U Hempl Beju biljne hrane je bilo u izobilju; ribarenje je išlo promenljivo, ali u celini gledano dobro, u poređenju s drugim priobalnim kampovima koje je ekspedicija obišla. Resursi hrane su u Hempl Beju bili bogatiji nego u Fiš Kriku. To što je u Hempl Beju više vremena odlazilo na obezbeđivanje hrane možda odražava brigu oko petoro dece. S druge strane, grupa iz Fiš Krika je imala doslovno specijalistu, s punim radnim vremenom, dok se razlika u radnim satima može objasniti normalnom varijacijom između kopnene i priobalne oblasti. U lovu na kopnu, dobar ishod obično dolazi u velikoj količini; zato jedan dan rada može obezbediti hranu za dva dana. Ribarski režim možda donosi manji, ali zato redovniji prinos, uz nešto duže i redovnije napore.

Grafikon 1.1 Prosečan dnevni broj sati provedenih u aktivnostima oko hrane: grupa iz Fiš Krika (McCarthy i McArthur, 1960)

inače koristili za lov na krupnu divljač. Ali, tom vrstom lova ionako se bavio samo mali broj lovaca: većina muškaraca je „potpuno neopremljena i nesposobna za lov na krupniju divljač, čak i ako imaju odgovarajuće strele“. A opet, kako kaže Vudbern, i to malo aktivnih lovaca na krupniju divljač išlo je u lov u velikim razmacima i ne izlažući se velikom naporu, posebno ako bi žene uspevale da obezbede dovoljno biljne hrane (Woodburne 1966). Uprkos ovoj nonšalanciji i ograničenoj ekonomskoj kooperaciji Hadza su „uspevali da obezbede sebi sasvim dovoljno hrane i to bez velikog napora“. Vudbern iznosi sledeću „grubu procenu“: „Na godišnjem nivou, Hadza rade u proseku manje od dva sata dnevno na sakupljanju hrane.“ (Woodburn 1968: 54).

Interesantno je da Hadza, poučeni životom, a ne antropologijom, svesno odbijaju neolitsku revoluciju da bi sačuvali svoje slobodno vreme. Iako okruženi farmerima, sve do skora odbijali su da pređu na poljoprivredni način života, obrazlažući svoj izbor „uglavnom time što bi to značilo previše teškog rada.“¹⁹ U tome su slični Bušmanima, koji na neolitsko pitanje odgovaraju svojim pitanjem: „Zašto da obrađujemo zemlju kada na svetu ima toliko mongo-mongo oraha?“ (Lee 1968: 33) Vudbern je izneo i svoj utisak, iako još nepotvrđen činjenicama, da Hadza troše manje energije i verovatno još manje vremena na zadovoljavanje osnovnih potreba nego susedni poljoprivredni narodi iz istočne Afrike (1968: 54)²⁰

¹⁹ Ova fraza se pojavila u dokumentu koji je Vudbern distribuirao na Vener-Grenovom simpozijumu o „Čoveku lovcu“ (*Man The Hunter*, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, Chicago, 6–9. IV 1966), iako je samo eliptično ponovljena u objavljenom izveštaju (Lee, DeVore, 1968: 55). Nadam se da ovo njeno navođenje nije indiskretno ili netačno.

²⁰ „Poljoprivreda je zapravo prvi primer najamnog rada u istoriji čovečanstva. Prema biblijskoj tradiciji, prvi zločinac bio je Kain, zemljoradnik.“ (Lafargue 1883: 11) Treba naglasiti da se poljoprivredna plemena iz susedstva Bušmana i Hadza brzo vraćaju mnogo pouzdanijem lovačko-sakupljačkom životu, naročito za vreme suše ili u nekoj drugoj situaciji kada im zapreti glad. (Woodburn 1968: 54; Lee 1968: 39-40)

je su na Arnhemovoj Zemlji obavili Makarti i Makartur: „Tokom najvećeg dela sezone (to jest, kada ih loše vreme ne zadržava u njihovim skloništim) njima je potrebno *svoga 2-3 sata dnevno* da bi obezbedili dovoljnu količinu hrane. Pri tom, to postižu u svom uobičajenom maniru, naizgled nasumično tumarajući od mesta do mesta i sakupljajući ono što bi tu našli, kao da sve to rade samo uzgred.“ (Grey 1841, vol. 2: 263; kurziv, M. Sahlins)

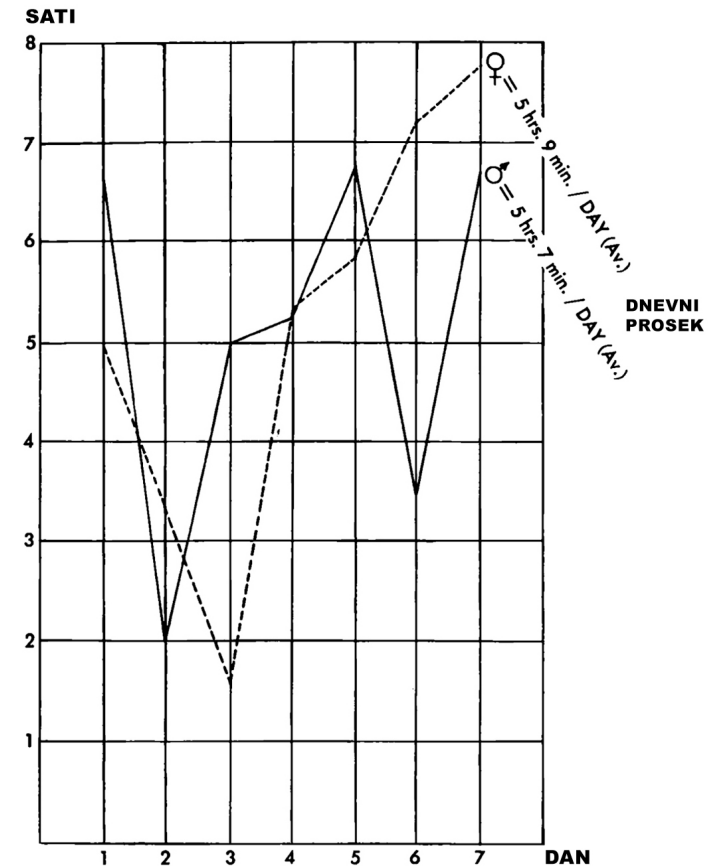
Ejr tvrdi slično: „U skoro svim delovima kontinenta koje sam obišao, gde Evropljani ili njihova stoka nisu ograničili ili uništili originalni način proizvodnje, urođenicima je po mojoj proceni obično trebalo *3-4 sata* da bi obezbedili dovoljno hrane za taj dan, i to bez prekomernog naprezanja.“ (1845: 254-55; kurziv, M. Sahlins)

Ista isprekidanost rada na obezbeđivanju hrane, o kojoj su pisali Makarti i Makartur, kao i obrazac naizmeničnog smenjivanja potrage i spavanja, zabeleženi su u svim izveštajima sakupljenim širom kontinenta, od najranijih do najnovijih. (Eyre 1845, vol. 2: 253-24; Bulmer, u Smyth, 1878, vol. 1: 142; Mathew 1910: 84; Spencer i Gillen 1899: 32; Hiatt 1965: 103-104)

Bejzdou je u tome video zajedničku crtu svih Aboridžina: „Kada sve rade usklađeno, kada ima dovoljno divljači i vode, Aboridžini gledaju da život učine što lagodnijim; zato posmatraču sa strane ponekad deluju lenjo.“¹⁸ (Basedow 1925: 116).

Ako se opet vratimo u Afriku, vidimo da Hadza žive jednako lagodno, pošto im rad na zadovoljavanju osnovnih potreba oduzima isto toliko malo vremena i energije kao i Bušmanima ili Aboridžinima (Woodburn 1968). Živeći u oblasti „izuzetno bogatoj“ divljači i vegetacijom (u blizini jezera Ejasi), Hadza lovci su se izgleda lovom više bavili slučajno, nego kao redovnom aktivnošću čiji uspeh zavisi od slučaja. Tokom dugih, sušnih perioda, najveći deo dana provodili su u kockanju, najčešće u metalne vrhove strela, koje su

¹⁸ Bejzdou zatim opravdava lenjost tih ljudi njihovom sklonošću ka preždevanju, koju pravda periodima gladi koje su urođenici morali da trpe, a koje opet objašnjava sušama koje pogađaju Australiju, čije posledice pogoršava eksploatacija zemlje od strane belog čoveka.

Grafikon 1.2 Prosečan dnevni broj sati provedenih u aktivnostima oko hrane: grupa iz Hempl Beja (McCarthy i McArthur, 1960)

se radi i o uticaju određenih modernih faktora, koji su produktivnost urođenika podigli iznad tradicionalnog nivoa: metalna oruđa, na primer, ili manji pritisak na lokalne izvore hrane usled depopulacije. Naše rezerve u tom pogledu trebalo bi da budu čak udvostručene zbog nekih drugih okolnosti, koje opet, obrnuto, utiču na manju ekonomsku efikasnost tih ljudi: na primer, polunezavisni lovci verovatno nisu toliko vešti kao njihovi preci. Zato na istraživanja sa Arnhemove Zemlje treba gledati kao na eksperiment, potencijalno značajan, u meri u kojoj nalazi potvrdu u drugim etnografskim ili istorijskim izveštajima.

Prvi očigledan zaključak je da su ti ljudi pošteđeni teškog rada. Jednoj osobi je u proseku potrebno 4-5 sati za prikupljanje i pripremanje hrane. Osim toga, oni ne rade stalno. Potraga za hranom je izrazito isprekidana. Kada sakupe dovoljno hrane, ljudi prestaju sa aktivnošću, što im ostavlja mnogo slobodnog vremena. Jasno je da se u ovom, kao i drugim sektorima proizvodnje, suočavamo sa ekonomijom koja sebi postavlja specifične, ograničene ciljeve. Lov i sakupljanje omogućavaju da se ti ciljevi ostvare mimo pravilnog i redovnog radnog obrasca. To vodi ka još jednom, sa našeg uvreženog stanovišta nezamislivom zaključku: umesto da do krajnjih granica naprežu svoje proizvodne i prirodne resurse, Australijanci izgleda radije žive *ispod* svojih objektivnih ekonomskih mogućnosti.

„Količina hrane koju svakog dana sakupi bilo koja od tih grupa lako bi mogla da bude veća. Iako je potraga za hranom za žene bila svakodnevna aktivnost (ali, videti dijagrame 1.1 i 1.2; nap. M. Salins) one su se često odmarale, a sakupljanje i pripremanje hrane sigurno im nije oduzimalo ceo dan. Muškarci su još ređe išli u potragu za hranom, a ako bi jednog dana imali dobar ulov, sledećeg dana bi se odmarali. Moguće je da su nesvesno oni uvek vagali, s jedne strane, prednost većih zaliha i, s druge, napor potreban da bi se one obezbedile. Tako su dolazili do procene onoga što bi im bilo dovoljno i prestajali sa radom kada bi to postigli.“ (McArthur 1960: 92)

tokom cele godine. Tačno je da kvalitet ove hrane varira u zavisnosti od sezone, kao i od vrste terena na kojoj ljudi žive; ali retko se događa da u bilo kom delu sezone ili na bilo kojoj vrsti terena dođe do oskudice u biljnim i životinjskim izvorima hrane...

„Mnoge vrste hrane ne sakupljaju se u enormnim količinama, ali opet u toliko velikim da to ljudima ostavlja mnogo slobodno vremena i omogućava da se tokom nekih delova sezone na stotine urođenika okupe na jednom mestu... Na mnogim mestima duž obale, kao i u svim većim rekama u zaleđu, ima mnogo najraznovrsnije i kvalitetne ribe. Na obali jezera Viktorija... video sam kamp od preko 600 ljudi, koji su živeli od ribarenja, možda uz mali dodatak lišća mezembriantemuma (*mesembryanthemum*, „grčki prkos“). Pri razgledanju njihovog kampa nisam primetio da oskudevaju u bilo čemu... U oblasti Murunde, koju reka Marej svake godine plavi, slatkovodni rakovi izlaze na suvo... u tolikom broju da je tamošnjih 400 urođenika moglo da se njima hrani nedeljama, dok je od propale količine moglo da se prehrani još najmanje njih 400... Ogromna jata riba javljaju se u toj reci i početkom decembra. Količina ribe koja može se ulovi... za nekoliko sati je prosto neverovatna...

„Druga veoma omiljena hrana u ovom istočnom delu kontinenta je jedna vrsta moljaca koje urođenici u velikim količinama pronalaze u određeno doba godine, u planinskim usecima i šupljinama... Vrhovi, listovi i stabljike neke vrste kresa, koji se takođe sakupljaju u određeno doba godine... dopunjuju povoljne i neiscrpane izvore hrane, za neograničen broj urođenika... Kod urođenika se može naći još mnogo vrsta hrane, jednako obilne i kvalitetne poput one koju sam naveo.“ (Eyre 1845, vol. 2: 250–54)

Ejr i ser Džordž Grej, čije sam poletno svedočenje ranije izneo („mogu samo da potvrdim da sam u njihovim logorima uvek nailazio na najveće izobilje“), ostavili su nam i podatke o vremenu koje je urođenicima bilo potrebno da bi zadovoljili sve svoje dnevne potrebe. (Kod Greja, to važi i za urođenike iz jednog od najsurovijih predela zapadne Australije.) Svedočenja ovih džentlmena-istraživača u velikoj meri se poklapaju s podacima istraživanja ko-

bilo je dovoljno da prehrani „celo pleme“. (Hodgkinson 1845: 223; cf. Hiatt 1965: 103–4) „Zaista, širom ove zemlje, duž cele istočne obale, Crnci nikada nisu patili od ozbiljne oskudice hrane, kao što su to mnogi slabo obavešteni pisci tvrdili.“ (1845: 227)

Ali, primer ovih ljudi, koji su živeli u najplodnijim delovima Australije, posebno na jugoistoku, nije uticao na današnju stereotipnu predstavu o prosečnom Aboridžinu: upravo ti urođenici bili su prvi istrebljeni.¹⁶

Odnos Evropljana prema australijskim „Crncima“ od početka se svodio na sukob oko zemlje i njenih bogatstava. Tom procesu destrukcije odolelo je samo malo vremena i pažnje nekih ljudi koji su mogli da sebi priušte luksuz kontemplacije. Etnografskoj svesti uskoro su na raspolaganju ostale samo blede senke: uglavnom grupe iz unutrašnjosti kontinenta, uglavnom pustinjske i opet uglavnom Arunta. Nije stvar u tome da je položaj Arunta zaista bio tako loš; po pravilu, „njihov život sigurno nije bedan ili previše mukotrpan.“¹⁷ (Spencer and Gillen 1899: 7) Ali, ta plemena iz centralnih oblasti ne treba smatrati za tipične predstavnike urođeničke Australije, ako se ima u vidu tamošnje mnoštvo različitih oblika ekološke adaptacije. (cf. Meggitt 1964) Sledeći opis urođeničke ekonomije, koji je sačinio Džon Edvard Ejr, nakon obilaska južne obale, oblasti Flinders i još bogatije oblasti Marej, zaslužuje da se navede kao reprezentativan:

„U najvećem delu Nove Holandije, gde još nema evropskih doseljenika i gde ima mnogo površinskih izvora sveže vode, urođenici nemaju nikakvih teškoća u obezbeđivanju dovoljnih količina hrane

¹⁶ Ovo važi i za Tasmance, o kojima je Bonvik pisao: „Aboridžini nisu nikada oskudevali u hrani; iako se Samervil (Somerville) usudila da u svojoj 'Fizičkoj geografiji' o njima kaže da su 'živeli zaista bedno, na teritoriji koja skoro da nije pružala uslove za život'. Međutim, dr Džinent (Jeannot), nekadašnji upravnik te oblasti, zapisao je sledeće: 'Oni su bili odlično opskrbljeni i uspevali su da se održe uz sasvim malo rada.'“ (Bonwick 1870: 14)

¹⁷ U odnosu na druga plemena iz Centralne australijske pustinje i s naglaškom na „u normalnim okolnostima“, a ne u vreme dugotrajnih suša, kada „moraju da trpe oskudicu“ (Spencer i Gillen, 1899, str. 7).

Iz ovoga sledi zaključak da njihova ekonomija nije bila fizički zahtevna. Dnevnički zapisi istraživača govore da ljudi sami sebi određuju tempo rada i kretanja; samo jednom zabeležen je slučaj lovca koji je bio „krajnje iscrpljen.“ (McCarthy i McArthur 1960: 150ff) Pored toga, stanovnici Arnhemove Zemlje nisu smatrali te aktivnosti mukotrpnim. „Oni svakako nisu pristupali tim poslovima kao nečemu neprijatnom, što bi trebalo što pre završiti, niti kao prema nužnom zlu, koje bi trebalo odlagati što je duže moguće.“ (McArthur 1960: 92)¹⁴

S tim u vezi, i u skladu sa već navedenim zapažanjem o minimalnoj upotrebi ekonomskih resursa, treba imati u vidu da se ovi lovci ne zadovoljavaju „pukim preživljavanjem“. Kao i drugi Australijanci, oni ne mogu dugo da se zadovolje monotonom ishranom; zato jedan deo vremena posvećuju nabavci raznovrsnije hrane, u velikoj meri iznad nivoa koji podrazumeva „puko preživljavanje“. (cf. Worsley 1961: 173; McCarthy i McArthur 1960: 192)

U svakom slučaju, dnevni obrok lovaca sa Arnhemove Zemlje bio je sasvim adekvatan – i to po standardima *National Research Council of America* (NRCA; Američki nacionalni istraživački savet). Prosečan dnevni unos kalorija po osobi iz grupe iz Hempl Beja iznosio je 2160 kalorija (svoga 4 dana posmatranja), a kod grupe iz Fiš Krika 2130 kalorija (11 dana posmatranja). Tabela 1.1 prikazuje prosečne dnevne unose različitih namirnica, koje je Makartur prikazao u procentima, u odnosu na preporučene dnevne količine NRCA.

Najzad, šta nam ova istraživanja sa Arnhemove Zemlje govore o famoznom pitanju slobodnog vremena? Izgleda da lov i sakupljanje pružaju izvanredno sredstvo za oslobađanje od ekonomskih briga. Grupa iz Fiš Krika je imala jednog „stalno zaposlenog“ zanatliju, čoveka od 35 ili 40 godina, za koga je, ipak, izgledalo da mu je jedina prava specijalnost lenčarenje:

¹⁴ Makar jedan australijski narod, *Yir-Yiront*, ne pravi lingvističku razliku između rada i igre. (Sharp 1958, 1934: 6)

Tabela 1.1
Prosečni dnevni unos namirnica, kao procenat preporučene količine
(McArthur 1960)

	Kalorije	Proteini	Gvožđe	Kalcijum	Vitamin C
Hemple Bay	116	444	80	128	394
Fish Creek	104	544	33	355	47

„On nikada nije išao u lov sa ostalima, ali bi zato u toku jednog dana nalovio velike količine ribe. Povremeno bi odlazio u čestar i donosio košnice divljih pčela. Vilira je bio vešt zanatlija koji je popravljao koplja i drugo oružje, pravio lule i tube za pevanje, a na poseban zahtev izrađivao je veoma dobre kamene sekire. I to je bilo skoro sve; ostatak vremena provodio je u priči, jelu i spavanju.“ (McCarthy i McArthur 1960: 148)

Vilira nije bio izuzetak. Najveći deo vremena lovaca sa Arnhemove zemlje bilo je bukvalno „ušteđeno vreme“, rezervisano za odmor i spavanje (videti tabele 1.2 i 1.3). Glavna alternativa radu, koja se smenjivala s njim na komplementaran način, bilo je spavanje.

„Osim vremena koje su (između konkretnih aktivnosti posvećenih nabavci i pripremanju hrane) provodili u uobičajenim međusobnim odnosima, ćaskanju, ogovaranju, itd., deo dana provodili su odmarajući se i spavajući. Ukoliko su bili u logoru, ljudi su u proseku spavali između 1-1.5 sat posle ručka, ponekad i duže. Takođe bi često odlazili na spavanje odmah po povratku iz lova ili ribolova, ili u toku pripremanja hrane. U logoru Hempl Bej, muškarci bi, ako bi se iz lova vratili ranije, odlazili na spavanje u toku prepodneva, ali ne i ako bi stigli tek posle 16h. Za vreme redovnog boravka u logoru, na spavanje se išlo mimo bilo kakvog reda, a posle ručka obavezno. Izgleda da su se žene, dok bi sakupljale hranu u šumi, odmarale češće nego muškarci. A kada bi u logoru provele ceo dan, takođe su odlazile na spavanje kad god im se prohte i ponekad spavale veoma dugo.“ (McCarthy and McArthur, 1960: 193)

Izveštaji o Bušmanima i Aboridžinima predstavljaju uznemirujuć, ako ne i odlučujući napad na uvrežene teoretske pozicije. Ipak, ima osnova da se ti izveštaji, posmatrani izolovano, dovedu u sumnju. Ali, svedočenja sa Arnhemove Zemlje u mnogo čemu nalaze potvrdu u brojnim zapažanjima drugih istraživača širom Australije, kao i u svetu lovaca-sakupljača uopšte. Većina dokaza sakupljenih u Australiji datira iz XIX veka, pri čemu se neki istraživači jasno upozoravali na promenu koja se u aboridžinskom načinu života dogodila nakon kontakta sa Evropljanima:

„Njihovi izvori hrane od tada su redukovani, a u mnogim slučajevima bili su oterani od izvora vode koji se nalaze u središtu njihovih najboljih lovišta.“ (Spencer and Gillen 1899: 50)

Stvar postaje jasnija upravo kada se ispituju oblasti bogate vodom, kao što je jugoistočna Australija. Aboridžini su ovde imali na raspolaganju ogromne količine ribe, koju je bilo lako uloviti, tako da se jedan rani doseljenik, iz Viktorije četrdesetih godina XIX veka, pitao „šta su ovi ljudi uopšte radili pre nego što smo mi došli i naučili ih da puše“. (Curr 1841–1851; 1883: 109) Pušenje je rešilo makar jedan ekonomski problem – to što nisu imali šta da rade: „Taj zadatak smo lako obavili, tako da su svoje slobodno vreme sada mogli da provode u pripremanju lula i moleći nas za duvan.“

Ipak, nešto ozbiljniji pokušaj ovog istog doseljenika bio je merenje vremena koje urođenici iz oblasti Port Filip provode u lovu i sakupljanju. Sakupljačke ekspedicije žena trajale su oko 6 sati dnevno, pri čemu su „najmanje polovinu tog vremena provodile u hladovini ili oko vatre“. Muškarci bi kretali u lov malo posle njih i vraćali se u približno isto vreme. Ker (Edward Curr) je našao da je tako sakupljena hrana bila „osrednjeg kvaliteta“, ali da je njen dotok bio redovan i da je 6 sati dnevno bilo „više nego dovoljno“ za ostvarenje tog zadatka; ova oblast mogla je „da prehrani najmanje dvostruko veći broj Crnaca koje smo tamo zatekli“. Veoma slična zapažanje imao je još jedan stari doseljenik, Klement Hodžkinson, koji je pisao o životu urođenika u sličnim prirodnim uslovima iz jugoistočnog Novog Južnog Velsa. Svega nekoliko minuta ribarenja

Treba imati u vidu da u ove brojke, manje od onih sa Arnhemove Zemlje, nisu uračunati kuvanje i izrada različitog pribora. Ali, ako se sve to uzme u obzir, jasno je da „radni dan“ jednog Bušmana i jednog australijskog Aboridžina traje približno isto.

Kada ne rade na sakupljanju hrane, slobodno vreme Bušmani provode u najrazličitijim aktivnostima. Ovde se ponovo uočava karakteristični paleolitski ritam: 1-2 „radna“, 1-2 „neradna“ dana, gde se ovi drugi obično provode u logoru, praktično bez ikakvih obaveza. Iako sakupljanje hrane predstavlja primarnu proizvodnu aktivnost, Li piše da „najveći deo vremena (4-5 dana u nedelji) ljudi provode odmarajući se u kampu ili posećujući susedne kampove.“ (Lee 1969: 74)

„Tokom jednog dana žena sakupi dovoljno hrane za naredna tri. Ostalo vreme provodi odmarajući se, praveći ukrase ili odeću, odlazeći u posete ili zabavljajući posetioce iz drugih kampova. Svakog dana koji provede u kampu, na poslove oko pripremanja hrane, mrvljenje oraha, sakupljanje drveta za potpalu i donošenje vode odlazi joj približno tri sata. Ovaj uravnoteženi ritam smenjivanja rada i odmora održava se tokom cele godine. Lovci rade češće nego žene, ali njihov ritam nije tako pravilan. Često se dešava da se lovac, nakon jedne nedelje posvećene lovu, odmara naredne dve ili tri. Budući da je lov vrlo neizvesna i magijski uslovljena aktivnost, lovac može da se nađe pod uticajem zlih čini i da onda ne ide u lov punih mesec dana ili duže. Tokom tog perioda 'loše sreće' vreme provodi u posetama, zabavi, naročito u plesu, kao prevashodno muškoj aktivnosti.“ (1969: 73)

Hranljiva vrednost dnevne količine namirnica kod Dobe Bušmana iznosi 2140 kalorija. Ipak, imajući u vidu njihovu telesnu težinu, uobičajenu aktivnost i starosno-polnu strukturu populacije Dobe, Li je izračunao da je ljudima potrebno svega 1975 kalorija dnevno. Nešto od preostale hrane verovatno se daje psima. „Iz ova sledi jasan zaključak da Bušmani ne žive na ivici gladi, kao što se obično misli.“ (1969: 73)

Tabela 1.2
Odmaranje i spavanje preko dana, grupa iz Fiš Krika
(McCarthy i McArthur 1960)

Dan	♂ Prosečno	♀ Prosečno
1	2'15"	2'45"
2	1'30"	1'0"
3	Najveći deo dana	
4	Isprekidano	
5	Isprekidano i tokom najvećem dela popodneva	
6	Najveći deo dana	
7	Nekoliko sati	
8	2'0"	2'0"
9	50"	50"
10	Popodne	
11	Popodne	
12	Isprekidano, popodne	
13	—	—
14	3'15"	3'15"

Tabela 1.3
Odmaranje i spavanje preko dana, grupa iz Hempl Beja
(McCarthy i McArthur 1960)

Dan	♂ Prosečno	♀ Prosečno
1		45"
2	Najveći deo dana	
3	1'0"	—
4	Isprekidano	Isprekidano
5	—	1'30"
6	Isprekidano	Isprekidano
7	Isprekidano	Isprekidano

Neuspeh lovaca sa Arnhemove Zemlje da „izgrade kulturu“ očigledno nema veze s nedostatkom slobodnog vremena. U mnogo većoj meri to je posledica dokonih ruku.

Toliko o tegobnom životu lovaca sa Arnhemove Zemlje. Što se tiče Bušmana, koje je Herskovic svrstao u istu ekonomsku kategoriju kao i australijske lovce, dva izuzetna izveštaja koja je nedavno objavio Ričard Li, potvrđuju da se zaista radi o sličnim slučajevima (Lee 1968; 1969). Posebna vrednost tih izveštaja je u tome što se odnose na grupu iz oblasti *Dobe*, !Kung Bušmane bliske grupi Njæ Njæ (*Nyæ Nyæ*), o čijem je položaju Maršal iznela ranije navedene značajne rezerve (materijalno obilje, uz povremenu oskudicu hrane i vode). Dobe žive u delu Bocvane u kojoj su Bušmani prisutni najmanje sto godina, pri čemu su tek od skora izloženi pritisku nasilne dislokacije. Sa metalnim oruđima upoznali su se još krajem prošlog veka, u periodu 1880–1890. Jedno intenzivno istraživanje obavljeno je na grupi koja je imala 41 člana, što je skoro maksimalan broj ljudi koji ovakva zajednica može da podrži. Posmatranje je započeto tokom sušne sezone, trajalo je 4 nedelje, tokom jula i avgusta 1964, na prelazu iz povoljnijeg u nepovoljniji deo sezone, iako bi se teškoće s kojima su se ljudi u tom periodu suočavali mogle smatrati tipičnim.

Uprkos maloj godišnjoj količini padavina Li je u oblasti Dobe primetio „iznenađujuće bujnu vegetaciju“. Izvori hrane bili su „u isto vreme raznovrsni i obilni“, posebno kada je reč o visokokaloričnim *mangeti* orasima: „na milione tih plodova svake godine bi prosto istrunulo na zemlji.“ (sve reference iz Lee 1969: 59)¹⁵ Njegovi izveštaji o vremenu provedenom u pribavljanju i pripremanju hrane veoma su slični podacima sa Arnhemove Zemlje. Tabela 1.4 sumira Lijeve podatke.

¹⁵ Ovaj prikaz lokalnih resursa još više zadivljuje kada se ima u vidu da je Li svoja istraživanja sprovodio u drugoj i trećoj godini „jedne od najvećih suša u istoriji južne Afrike“. (1968:39; 1969:73n.)

Tabela 1.4
Sumarni prikaz radnog dnevnika Dobe Bušmana (Lee 1969)

Nedelja	Prosečna veličina grupe*	Muškarci: br. dana konzumacije [†]	Muškarci: dana rada	Radni dani/ nedelje/ odrasli	Indeks napora uloženog u obezbeđivanje hrane [‡]
1	25.6	179	37	2.3	.21
6–12. VII	(23–29)				
2	28.3	198	22	1.2	.11
13–19. VII	(23–37)				
3	34.3	240	42	1.9	.18
20–26. VII	(29–40)				
4	35.6	249	77	3.2	.31
27. VII – 2. VIII	(32–40)				
Ukupno 4 nedelje	30.9	866	178	2.2	.21
Korigovani total [§]	31.8	668	156	2.5	.23

*Prikazani su prosečna veličina grupe i njen raspon. U kampovima Bušmana dolazi do značajne kratkoročne fluktuacije populacije.

[†]Uključujući i decu i odrasle, da bi se dobio ukupni broj dana/ nedelja potrebnih za obezbeđivanje hrane.

[‡] Ovaj indeks je konstruisao Li (Index of Subsistence Effort), da bi ilustrirao odnos između konzumacije hrane i rada potrebnog za njeno obezbeđivanje: $S = W/C$, gde je W broj radnih dana muškaraca, a C broj dana konzumacije hrane kod muškaraca. Ako se izokrene, formula bi pokazala koliko bi se ljudi moglo prehraniti jednim danom rada na obezbeđivanju hrane.

[§]Nedelja 2 je bila isključena iz konačnog proračuna, zato što je istraživač dva puta doneo nešto hrane u kamp.

Podaci do kojih se došlo kod Bušmana govore da rad jednog čoveka na lovu i sakupljanju obezbeđuje egzistenciju 4-5 ljudi. U tom pogledu, sakupljački rad Bušmana efikasniji je od rada francuskih farmera u periodu pre Drugog svetskog rata, kada je više od 20% populacije radilo na ishrani cele zemlje. Ako ćemo iskreno, to poređenje nije sasvim korektno; ali, opet, nije toliko nekorektno, koliko je zapanjujuće. U ukupnoj populaciji nomadskih Bušmana s kojom je Li bio u kontaktu, 61.3% (ili 152 od 248) bili su aktivni proizvođači; ostali su bili ili suviše mladi ili suviše stari da bi se njihov doprinos mogao smatrati značajnim. U kampu u kojem je sprovedeno istraživanje bilo je 65% „aktivnih“. To znači da je odnos proizvođača hrane u odnosu na ostatak populacije iznosio 3:5 ili 2:3. Ali, tih 65% ljudi „radilo je svega 36% vremena, dok 35% ljudi nije radilo uopšte!“ (Lee 1969: 67)

To znači da je radna nedelja svakog odraslog „radnika“ trajala 2 ½ dana.

„Drugim rečima, svaki produktivni pojedinac izdržavao je sebe i svoje najbliže, a da mu je opet ostajalo 3 ½ -5 ½ dana nedeljno za druge aktivnosti.“ Radni dan je trajao oko 6 sati; ali, u grupi Dobe radna nedelja je trajala približno 15 sati, ili u proseku 2h 9' dnevno.